

A 130 éves Népszava

Töredékek a 130 éves Népszava históriájából

Főszerkesztő: Németh Péter

© Népszava 2003

TARTALOM

A Népszava és a magyar szociáldemokrácia
(Töredékek az újság históriájából - E. Fehér Pál)

A Munkás Heti Krónikától a Népszaváig

Harcok Adyval - Adyért

A főszerkesztőt megölték

A karácsonyi szám 1941-ben

A hatalomban - gúzsba kötve

Requiem helyett

Egy bölcsész a mozgalom útvesztőiben
(Horváth Zoltánról, Horváth Ádámmal - Podhorányi Zsolt)

Faludy szerkeszt
(Faludy Györggyel - Nagy György)

Vállalom az életutamat
(Nyers Rezsővel - Petri Lukács Ádám)

Illegalitás gyertyafényben
(Szakasits Árpádról Schiffer Jánossal - Bársony Éva)

Az éposz pátosza és a sajtó munkásai
(Révész T. Mihállyal - Kerékgyártó György)

A Népszava és a magyar szociáldemokrácia

(Töredékek az újság históriájából)

A Népszava idestova százharminc esztendő történelme része a magyar históriának. Mégis: a legrégebbi magyar politikai napilap szerepe mintha inkább háttérbe szorult volna. Letagadni múltját nem lehetett, mindenkori aktuális szerepével (kivált 1948-ig, majd a rendszerváltás után a leginkább) számolnia kellett mindenkinek, aki az ország politikai életében részt kívánt venni. Ugyanakkor a Népszava sokáig és sokszor (talán még manapság is sokak szemében) nem keltett rokonszenvet, annyira nem, hogy helyét, szerepét máig nem láthatjuk világosan. Ez a jelenség szorosan összefüggött és összefügg azzal a vitathatatlan ténnyel, hogy a Népszava akkor volt tényező, amikor a baloldal, a munkásmozgalom, jelesül a szociáldemokrácia fóruma, évtizedekig magányosságra kárhoztatott, a monarchiabeli, meg a Horthy-korszak hatalmassága által üldözött újság volt, majd pedig 1948 után előbb Rákosiék fosztották meg eredeti jellegétől, s igazában ezzel a ténnyel a Kádár-rendszer idején is folyamatosan szembe kellett nézni. A történetírásban a politikai csatározások tükröződtek. Előbb letagadni akarták akár a lap létét: a Népszava múltjáról szóló első összefoglalások éppen a lap szerkesztőségében, egy kiváló történészi adottságokkal rendelkező szerkesztő, Révész Mihály tollából születtek, aki évtizedekig amolyan egyszemélyes munkásmozgalom-történeti intézmény volt. 1945 után pedig, újra csak nem rövid ideig, a Népszava múltjával foglalkozó kutatóknak számolniuk kellett azzal a hivatalos állásponttal, hogy a magyar munkásmozgalomban a szociáldemokrácia másodrendű szerepét kellett bizonyítani, már azokban az időkben is, amikor nem voltak a szocdemek feltétlenül „szociálfasiszták”, vagy „munkásárulók”, vagy amolyan „jobboldali szocdemek”. Az is megkülönböztette a Népszavát a mindenkori kortárs sajtótól, hogy közvetlenül politikai szerepe volt, pártajtóként létezett, ez tartotta fenn, erői ugyanúgy e tény következményei voltak, mint gyengeségei.

Ezt olyan körülményként kell számon tartanunk, amely kiváltképpen a mai sajtógyakorlattal ellentétes. Hiszen a mai sajtó egyik alapelve és akár példányszámszervező ereje is az objektivitás bizonyítása, vagy e bizonyítás kísérlete, a különböző pártoktól való függetlenség hiteles megjelenítése. Ami, magától értetődően nem jelent világnézeti közömbösséget, viszont jelenti a mindenkori pártstruktúráktól való szükséges távotartást. Ez mai követelmény. A Népszava és elődei azonban egészen másként jelentek meg, egészen más körülmények között tartották fenn magukat és egészen mások voltak az olvasói elvárások. Az olvasói elvárás éppen az újság szoros kötődése volt a mozgalomhoz. Az volt az igény, hogy a lap szervezze és szolgálja a mozgalmat.

Egyáltalán nem véletlen, hogy alapításától 1945-ig, tehát ellenzéki orgánusként létezve, a Népszava szerkesztősége, kiadóhivatala, illetve a könyvkiadó vállalata (szerény elnevezése volt: Népszava könyvesbolt, de ez nem egyszerű kereskedelmi vállalkozás volt, sőt egyáltalán nem volt, nem is lehetett azzá) szorosan kötődött a Magyarországi Szociáldemokrata Párt, illetve később a Szociáldemokrata Párt - mellel igen csekély létszámú - apparátusához. Amelynek egyik külső jele volt, hogy a Népszava és a párt központi apparátusa hosszú ideig azonos épületben működött. Mi több: a párt szervezőinek „fedőfoglalkozása” a Népszava terjesztése volt. Persze, a hatalmat, főleg a csendőrséget a Népszava is mérhetetlen gyűlöletre gerjesztette, de mégis kénytelenek voltak némileg óvatosabban fellépni a lap munkatársaival szemben, mint a párt funkcionáriusait üldözve.

És engedték meg egy személyes indok közlése is. E sorok szerzője újságíró és nem történész. Legfeljebb azt állíthatja magáról, hogy történelem iránt érdeklődő hírlapíró. De a hírlapvilággal éppen a Népszava hajdani Conti utca 4. szám alatti épületében került először

érintkezésbe, még gyerekfejjel. Apám ugyanis a Népszava kiadóhivatalának munkatársa, majd cégvezetője volt, de a lap szerzőjeként (rendszerint eredeti foglalkozására, az asztalos-ságra utaló „f-ás” jelzéssel közölt cikkeivel) a szerkesztőségben sem volt ismeretlen. A Conti utcai (mai Tolnai Lajos utca) épületben találkoztam először a Népszavával, a szociáldemokráciával. Bizonyos történeteket is akkor hallottam először. Innen táplálkozott a soha meg nem szűnő érdeklődés is a szociáldemokrácia és a Népszava múltja iránt. Ez talán magyarázza, hogy miért vállalkoztam e roppant vázlatos és pontosan tudom: hiányos krónika megírására. Meg kellő indulati töltést szolgáltatott, hogy a hajdani pártház és szerkesztőség épületén, ott a Conti utcai ma is álló, idestova száz éves épületen, még egy emléktábla sem jelzi, hogy a magyar történelemnek, s ezen belül a magyar sajtóhistoriának nevezetes emlékhelye ez. Pedig volt ott emléktábla. Aztán elbontották. Azok, akiknek a szociáldemokrácia és a hozzá kötődő baloldali újság emléke mindig kellemetlen volt.

Manapság azonban, s nem utolsó sorban az Európai Unióban a szociáldemokrácia szerepe, nemzetközi összefogása, ami, természetesen nem azonos a nemzeti értékek feladásával, felértékelődött. Következésképpen érdemes e sokszor elhallgatott, a fiatalság által pedig végleg nem ismert hagyományra emlékeztetni. Akárha csupán töredékesen...

E. Fehér Pál

A Munkás Heti Krónikától a Népszaváig

Táncsics Mihályról semmiképpen sem szabad elfeledkezni, ha már az utókor annyiszor és hálátlanul alig-alig szól róla. Még abban az esetben sem, ha a Népszava és közvetlen előzményei alapításában nem működött közre, de kétségtelenül az elsők között volt, aki a munkássajtó szükségességét felismerte. Az Arany Trombita, Munkások Újsága kiadójaként létező igényt akart kielégíteni, viszont nem ismerte fel ennek az igénynek, illetve a XIX. század hatvanas éveiben a munkásmozgalom kezdeti szakaszában sem a mozgalom, sem az ahhoz kötődő sajtó természetét. Táncsicsnak igaza volt abban, hogy a munkásság jelentős része a történelmi Magyarország keretei között, sőt annak fővárosában nemzetiségileg vegyes összetételű, de tévedett, amikor az asszimilálódást, mint közvetlen célt jelölte meg. Az egységes magyar államnemzet a negyvennyolcas eszmék közé tartozott, és Táncsics annak a kornak a politikusa volt, annak a kornak az eszményeit követte, egyebek között Kossuth Lajos elképzeléseire ragaszkodva, és ez a kötődés egyszersmind 1848-1849 világához is hűséget parancsolt a korai munkássajtóban, akár Kossuth fiának, Kossuth Ferenc éles bírálatával.

„Óhajtom, hogy a kézművesek nagy jelentőségű osztályának értelme akként és oly irányba fejlesztessék, miszerint önmaguktól oda legyen irányulva legfőbb óhajításuk, hogy a hazában a nemzetiségek, a külön nyelvű népfajok fokként egy tömör nemzetté olvadjanak erősödjének, s ennél fogva magyar hazánk egy nagy állammá, hatalmas királysággá váljék - sokkal hatalmasabbá, mint volt hódításai folytán Nagy Lajos, Hollós Mátyás korában” - fogalmazta meg az agg Táncsics, az Általános Munkásegylet elnökeként céljait, s mivel ezeket olyan céloknak tekintette, amelyek az ország általános fejlődésével összhangban állnak, még a kormánytól is segílyt igényelt. Ez a főleg német anyanyelvű munkásság tetszését nem is nyerte meg, hiszen ők az egyre izmosabb német szociáldemokrata mozgalom felé tájékozódtak: szociális, társadalmi harcot akartak folytatni az emberi létért, a politikai életben pedig a jogfosztott állapotából való kiemelkedésükért, az egyenjogúsításukért. És amennyire a kormány érzéketlenül, mi több: ellenségesen viszonyult követeléseikhez - úgy a legcsekélyebb mértékben sem óhajtottak együttműködni vele. Táncsicsal is szakítottak, s mulhatatlan érdemeit csak később ismerik el. Késve, de még mindig hamarabb, mint az egykori hivatalos Magyarország.

A munkásmozgalom és ezen belül a sajtó állandó dilemmája marad hosszú évtizedekre, hogy milyen mértékben azonosulnak a nemzeti célokkal, miként tudnak szövetségeseket szerezni és milyen mértékben határozza meg akár a sajtó profilját, mondandóját a társadalmi igazságtalanság ellen folytatott nemzetközi küzdelem és a forradalmi célok megvalósítása érdekében vállalt szolidaritás. Ennek a dilemmának a feloldása annál nehezebb volt, mivel az uralkodó körök, az úgynevezett történelmi osztályok a munkásságot a szervezkedés kezdetektől „hazátlan bitangokként” gyalázzák, a munkássajtó pedig sokáig inkább csak nemzetközi támogatásra számíthatott. Ez nem volt magyarországi sajátosság, hanem a XX. századi, részben a XX. századi baloldali mozgalmak általános gondja. Csupán példaként említem, hogy a munkássajtó, a XIX. század hetvenes éveitől a progresszív polgári lapokkal rendszerint az általános és titkos választójog követelésén kívül, alig-alig talál közös témát és célt.

A munkássajtót azonban egyre többen igénylik, mégpedig a mozgalom, távlatban: egy párt szervezéséhez, a követeléseik nyilvánosságra hozatala érdekében. Egy Baden-Württemberg-ből érkezett nyomdász, Mayer (Rubcsics) Jakab, aki később felveszi a Külföldi Viktor nevet, az Általános Munkásegylet néhány „fejmunkásával” közösen („fejmunkás”-nak nevezik ekkor az értelmiségi foglalkozásúakat, s ezek közé tartozik Külföldi is, mint a Pester Lloyd korrektora) lapengedélyért folyamodik 1870-ben:

„Alulírott egy, a munkások társadalmi és társulati érdekeinek képviselésére, valamint a munkások és szellemi tehetségeinek fejlesztésére irányzott szakközlőnyt indít magyar és német kiadásban e cím alatt: Általános Munkás Újság...” - hangzik a Pest szabad királyi város polgármesteréhez címzett kérvény. Az Általános Munkás Újság, illetve az Allgemeine Arbeiter Zeitung 1870. április 3-án jelenik meg először.

A kormány figyelmét nem kerüli el ez a jelentéktelen külsejű, a szűkös anyagiak okán feletébb szerény lapocska. Kivált akkor, amikor a következő évben a párizsi kommün világosan jelezte, a bukás ellenére, hogy milyen új erő jelentkezett a világtörténelemben. A munkásegyletek és a sajtó szolidaritásának kinyilvánítása éppen úgy nem maradt el, mint a kormány, mégpedig a monarchia mindkét, bécsi és budapesti kormányának megtorló intézkedései. Különösen azt fogadták gyanakvással, hogy Frankel Leó óbudai születésű ötvös, a párizsi kommün munka- és kereskedelemügyi megbízottja, az Internacionálé Főtanácsának tagja ugyancsak bekapcsolódott a szervezkedésekbe és a sajtótevékenységbe. Az pedig különösképpen nyugtalanította a hivatalosságot, hogy a magyarországi mozgalom és munkássajtó gyorsan kapcsolatot talált a rokon szellemiségű, Marx és Engels szellemében működő német, illetve osztrák szervezetekkel és sajtóval. Ezek a nemzetközi kapcsolatok alapvetően változtatják meg a szerveződő munkássajtó jellegét is. Frankel, akit különben távollétében a francia hadbíróság halálra ítélt, elsősorban politikai munkával foglalkozott, míg Külföldi Viktor inkább a szakszervezeti jellegű követeléseket hangsúlyozta. Olyan követelésekről volt szó, mint a megbiztosítás, a munkaidő pontos meghatározása, illetve maximálása, a vasárnapi munkaszünet. Ezek lettek az új lap, az 1873. január 5-én megindított Munkás Heti Krónika (Arbeiter Wochen Chronik) vezető témái is. Ez a kiadvány a mai Népszava közvetlen elődje.

A lapnak rövid idő alatt sikerült a figyelmet felkeltenie, a nemzetközi figyelmet is, és nem csupán Frankel személye miatt. 1874 áprilisában a monarchia magyarországi területén ülésezik az osztrák szociáldemokraták első kongresszusa. Bécsben ugyanis betiltották a rendezvényt, ezért választották a burgenlandi Neudorföt, azaz Lajtaszentmiklóst, ahol nem az osztrák gyülekezési jog előírásai voltak érvényesek, hanem az ilyen esetekre még fel nem készült magyar hatóságok meg sem értették a rendezvény horderejét. Minden esetre a kongresszusi határozatnak a pártlappal foglalkozó részében az ajánlott lapok között említi az Arbeiter Wochen Chronikot is.

Az időben előtekintve talán itt a helye annak, hogy jelezzük: az osztrák és a magyar pártlappal között a szoros együttműködés a XX. században, a harmincas évekig megmarad. A Népszava számára az osztrák központi pártlap, az Arbeiter Zeitung amolyan káderiskola és egyszersmind példakép volt, amint a szociáldemokrata mozgalom ideológiáját Magyarországon az osztrák pártnak, a magyarnál jóval fejlettebb ilyen irányú tevékenysége határozta meg. Az együttműködéshez az is hozzátartozott, hogy a Népszava sűrűn vett át cikkeket az Arbeiter Zeitungból, illetve ez utóbbi szerzői, köztük olyan nemzetközi tekintélyek, mint Karl Kautsky, vagy Otto Bauer, Victor Adler akár eredeti írásokkal is szerepeltek a budapesti pártlap hasábjain. Az is arra a korra és a magyar szociáldemokrata újságírás helyzetére jellemző, hogy viszont a magyarok rendszerint kétnyelvűek voltak, tehát ugyancsak szerepelhettek és szerepeltek is eredeti cikkekkkel, tanulmányokkal az osztrák és a német orgánumban. A Népszavának egyik kiemelkedő tehetségű munkatársa, Kunfi Zsigmond pedig, amikor a Tanácsköztársaság leverése után emigrációba kényszerült, az Arbeiter Zeitung, illetve a Der Kampf vezető munkatársaként jelentős szerepet játszott az ausztriai politikai életben. Miközben tevékenyen szervezi a magyar munkásmozgalmi emigráció egyik legfontosabb szervezetét, a Világosság-kört. Ez az egyesület különben sokszor bírálja a húszas évek elején a Horthy-rendszerrel szemben - szerintük - nem eléggé kritikus Népszava gyakorlatát.

Visszatérve a XIX. század hetvenes éveibe, a Munkás Heti Krónika, illetve a német változata szerkesztésében, természetesen, tükröződtek mindazok a viták, amelyek Külföldi Viktor,

illetve Frankel Leó és híveik között zajlottak. Ez az egyre komolyabb méreteket öltő vita végül is nemcsak pártszakadáshoz vezetett, hanem Külföldi, elvtársaival együtt, kiszorult a korábbi lap irányításából. 1877 februárjában Frankel Leó lesz a Munkás Heti Krónika szerkesztője (egyébként - magyar nyelvtudásának hézagai miatt - inkább a német kiadás szerzői közé tartozott), Külföldit pedig nemcsak a szerkesztőségből, hanem a mozgalomból is eltávolítják. Vitájuk lényege tömören is összegezhető: Frankel szociáldemokrata ideológiával, politikai pártot akart szervezni, az Internacionálé intenciói szerint, természetesen marxista ideológiával, míg Külföldi álláspontja az volt, hogy egy munkásokat tömörítő pártban nem feltétlenül szükséges a világnézet és a politikai egység hangsúlyozása. Külföldi tehát a Táncsics-féle hagyomány módosított folytatására törekedett, Frankel pedig egy modern munkáspárt létrehozását tűzte ki célként.

A nézeteltérések és viták eredményeként Külföldi Viktor új lapot alapít. Ez is két nyelven jelenik meg, noha egyre inkább tapasztalható, hogy a munkásság körében a német nyelv uralkodó helyzetét felváltja a magyar nyelv használata. Különben a budapesti (vagy pozsonyi, kassai, nagyvárad) sajtóvilágban sokáig megmarad a kétnyelvűség, sőt a többnyelvűség. A sajtó erejét a nemzeti öntudatra ébredő nemzetiségek politikusai is felhasználják. Nacionalista, nemzetébresztő célokkal, vagy éppen az egységes monarchia, Bécsből pénzelt ideájának híveként. Ez a helyzet a munkássajtót is jellemezte. És nem csupán világnézeti különbség volt a polgári sajtó és a munkássajtó között. Az előbbi világban megjelenik az az újságíró, szerkesztő, akinek ez a foglalkozása - a hivatása, megélhetési forrása. Ez a mesterségbeli ismeretek széles körére is hatott. A munkássajtóban elképzelhetetlen volt - anyagi lehetőségek híján. Ezeket a lapokat - mai kifejezéssel élve - műkedvelők írják, a rendes foglalkozásuk után maradt szabadidejükben. Ez a körülmény, például a sajtó e részének híryanagának szegénységében is tükröződött. Véleményeket, álláspontokat közölnek és nem, vagy alig híreket. Ez sokáig jellemző lesz a Népszavára is, amely már címként is jelentkezik a kiegyezés utáni magyarországi politikai világban.

Mert az új „szociáldemokratikus közlöny” címe: Népszava, a németé: Volkstimme. Egyelőre hetenként jelennek meg. 1877 május közepét mutatja a naptár. A szerkesztő nem tagadja, hogy a lap jellege ellenzéki, de leszögezi: „a munkáspárt ellenzéke csak a párt beligazgatása (s nem elveire és céljaira) nézve „ellenzék”...”

Ez már a szociáldemokrácia toleranciaképességére utaló, bárha akkor taktikai célú megjegyzés volt. A szociáldemokrácia és ezért a Népszava, nem kizárólagosságra törekedett. A kizárás eszméje és gyakorlata vele szemben létezett. A Népszava (és elődei) éppen a baloldali ellenzéki egységen belüli tágkeblűség elkötelezettjei voltak.

Harcok Adyval - Adyért

A Népszava (és németnyelvű testvérlapja) alapvetően a mozgalom igényeit elégítette ki: a szakszervezetek és a párt híreit közölte, többre nem is nagyon futotta annak a négy-öt munkatársnak az erejéből, akiket a szerkesztőség foglalkoztatni tudott, és, bizony, többnyire ők sem hivatásos és képzett hírlapírók voltak, hanem egyszersmind a pártvezetőség alkalmazottjai. Önképzéssel szerezték műveltségüket, s inkább agitátorok voltak mint olyan szerkesztők, akik az akkor, a múlt századfordulón már létező polgári sajtó főállású munkatársaival versenybe szállni képesek lehettek volna. És hogy milyen körülmények között képezhették önmagukat a roppant szerény tudást nyújtó népiskola négy-hat osztályának elvégzése után, inasként, vagy már iparossegédként, arra jellemző az a történet, amelyet a Népszava egyik munkatársa említett meg emlékezéseiben. Már asztalossegéd, de béréből rendes albérletre nem telik, tehát ágyrajáróként, éjszakánként egy utcai gázlámpának az ablakon besűrűdő fénye mellett böngészte szótárral egy Jókai-regény német fordítását. Később ugyanilyen módszerrel sajátította el az angol nyelvet is. Kapcsolatot tartottak az európai szociáldemokráciával, sőt annak baloldali szakadáraival. Buchinger Manó jegyezte fel a Találkozásom Európa szocialista vezetőivel azt a jelenetet, amikor, valamikor a tízes években Trockij (az akkor még nem bolsevik, de mindenképpen a szélsőségekre hajlamos orosz szocdem vezető) felkereste őt és mélyreható, de nem egyetértő beszélgetést folytattak. A nézetbeli különbség magva az volt, hogy Trockij túlságosan türelmetlen, diktatórikus hajlamokkal megáldott személyiség volt, amit az is bizonyít, hogy nagyjából ezidőtájt Trockij bécsi lakásának albérlője, Ilja Ehrenburg emlékezéseinek cenzúrázatlan szövege is igazol: az ifjú púrtmunkás-Ehrenburg azért hagyja ott a lakást, mert nem tudta elviselni a főbérlő megfélemlítő intéleteit.

A német szociáldemokrácia híres jelszava volt: „A hatalom - tudás. A tudás - hatalom!”. Az idősebbik Karl Liebknecht által megfogalmazott tétel irányította a munkásmozgalmat és növelte az igényt a párt kiadványaival, tehát a Népszavával szemben is. Későbbi állapotot örökít meg a XX. század egyik legkiválóbb szépírója, Sinkó Ervin, amikor leírja, hogy mi lelkesítette őt, a fiatal és zsidó származású gimnazistát, amikor a szabadkai munkásotthonba került és Népszava-olvasó lett. „A munkásotthonban senki nem törődött fajjal, felekezettel, nemzetiséggel, magyar, szerb, német munkások ültek együtt... Ők találtak nekem munkát. A föld nélküli parasztok közül sokan szerettek volna írni-olvasni megtanulni, s azonkívül - mondták - kellene valaki, aki a különböző szakmák könyvtárait rendben tartva tudjon az elvtársaknak az ő műveltségi fokuknak megfelelő könyveket ajánlani...” - írta ezt Sinkó 1935-ben és vallomása, A bíró előtt címmel, amelynek az volt a hivatása, hogy megmagyarázza a magyar fejlődést a párizsi Europe oldalain jelent meg, hitelesen állíthatóan: az egész akkori európai értelmiség figyelmét felkeltve.

Ezt a közeget érzékeltetni kell, ha érteni kívánjuk a Népszava fejlődéstörténetét. Weltner Jakabot idézem, aki később Garami Ernő mellett és után a lap egyik vezető munkatársa és szerkesztője, és a Milliók egy miatt címmel, 1927-ben kiadott memoárjában ekként emlékezik vissza arra, hogy miként lett a pártközlönyből végre, másfél évtizednyi küszködés után - újság. „Az üldöztetések viharaiban megedződött és megerősödött szocialista mozgalom egyre nagyobb politikai jelentőségre emelkedett. A hetenként háromszor megjelenő Népszava nem bizonyult elég erős fegyvernek. Valamennyien éreztük, hogy csak akkor vihetjük megfelelő eredménnyel előre a mozgalmat, ha napilappal rendelkezünk...” A napilap megalapításának mindenek előtt anyagi akadályai voltak. Előfizetőket toboroznak (az ilyen akciók 1945 előtt még majd sokszor előfordulnak a lap történetében), viszont a potenciális olvasók anyagi viszonyai a szerényebbnél is szerényebbek. Az eredetileg tervezett (vagy inkább csupán

megálmodott) ötvenezer előfizető helyett alig nyolcezren tudják kifizetni a szükséges havi két koronát. Azonban a szerencse melléjük pártol. Egy félig-meddig tönkrement nyomdát tudnak vásárolni, ráadásul hitelbe. Ez tette lehetővé, hogy 1905. április elsején a napilap első száma napvilágot láthasson. (A nyomda története külön téma, de ebből annyi idetartozik, hogy a Világosság nyomda, amely hosszú ideig az egyik legszínvonalasabb lap- és könyvelőállító műhely sokszor „kisegítette” a lapot - és a pártot - a sűrűn előforduló pénzzavarból. Még 1945 után is, amikor már a Népszava majdnem hivatalos orgánus - a kiadóhivatal hatalmas összegekkel tartozik a nyomdának. Egyébként a nyomda színvonalára jellemző volt az a felhívás, amely az 1945 előtti időben gyakran volt olvasható a Népszavában: aki sajtóhibát talál az adott lappéldányban, annak a kiadóhivatalban visszatérítik a példány árát. Ilyen ajánlást - ismerve és újra hangsúlyozva a Népszava anyagi helyzetét - csak az a nyomda tehetett, amelyik biztos volt a minőségi munkájában.)

Weltner Jakab emlékezik: „A saját üzemben nem kellett attól félni, hogy valamilyen kapitalista politikai szempontokból megakasztja a lap pontos megjelenését. Nem kellett attól félni - amit idegen nyomdánál föltétlenül megkíséreltek volna - hogy a kormány befolyást gyakoroljon a nyomdatulajdonosra, s ilyen módon elősegítse a lap elpusztítását. De mindezekről függetlenül, a nyomdavállalat nagy fölöslegekkel dolgozott és több esztendeig annyit hitelt nyújtott a lapnak amennyire szüksége volt.” A kormány Népszava-gyilkos szándéka nem volt pusztán feltételezés. 1905 előtt is ugyancsak sűrűn tapasztalhatták azt az adminisztratív nyomást, amely a viszonylag alacsony példányszámú orgánussal szemben (1900 táján a Népszava példányszáma, a Volkstimmével együtt 13-14 ezer volt) hetente, naponta tapasztalhattak. Olyan cselekhöz kellett folyamodni, hogy az ideiglenesen betiltott Népszava helyett hetente más és más címmel adják ki a párt hivatalos lapját. Az ekkor alkalmazott címek közül kettő később is használatos lesz: a Népakarat címet 1956 októbere után használja rövid ideig a Népszava, a Népszabadság címet pedig ugyancsak 1956-tól a Szabad Nép utódlapja őrzi a mai napig.

A lap belső fejlődése nem volt és nem is lehetett zökkenőmentes, sőt fájdalmas konfliktusokkal terhes éveket élnek a XX. század első másfél évtizedében. A legkomolyabb vitát az váltotta ki, hogy a Népszava maradjon-e egyszerű pártközlöny, vagy pedig munkatársi és olvasói táborát szélesítve, kitörve abból az elszigeteltségből, amelyben a szociáldemokrácia általában leledzett Magyarországon (eltérően az ausztriai állapotoktól, ahol a testvérpárt már a parlamentben is jelen volt, és ezzel még a császári udvarnak, az uralkodóháznak is, utálkozva bár, de számolnia kellett) - keresse a szövetségeseket a polgárság, mi több a nemzeti függetlenség akár konzervatív harcosai között. Azokkal, akik az ország polgári, európai fejlődését tűzték ki elérendő célként, s e cél eléréséhez az általános, titkos és egyenlő választójog követelése ugyanúgy hozzátartozott, mint a munkásság (és lassan-lassan az agrárproletariátus) szociális igényeinek az akkori európai normákhoz való igazítása, illetve a monarchia-beli Magyarország gyalázatos nemzetiségi elnyomtatása, az erőszakos magyarosításnak Apponyi Albert nevéhez fűződő csendőrszerepei elleni tiltakozás.

Garami Ernő eredeti foglalkozása szerint műszerész volt és 1898 és 1918 novembere között a Népszava főszerkesztője. Ebben az időszakban valószínűleg a szociáldemokráciának az a vezető személyisége, aki - nem kétséges, hogy részben németországi és ausztriai példákat is követve - arra törekedett, hogy a Népszava, illetve a párt szövetségre lépjen a progresszív politikai erőkkel és lehetőleg minél nagyobb számban nyerje el a polgári értelmiség rokonszenvét, támogatását. Tekintélyét jellemzi, hogy gróf Andrássy Gyula elképzelhetőnek tartotta, hogy az ő személyében a szociáldemokráciának akár parlamenti képviselője is lehessen; a szocializmus, akár az ausztró-marxizmus eszméit kifejezetten károsnak és nemzetrombolónak minősítő Apponyi Albert fontosnak tartotta, hogy Garamival állandó párbeszédet folytasson. Ezek voltak a politikai ellenfelek, vagy inkább: ellenségek. Ám Garami tekinté-

lyének igazi forrása, hogy a szociáldemokrácia, illetve a Népszava támogatását biztosította a teljes magyarországi progressziónak. A Népszava kitört elszigeteltségéből és társa, egyenrangú partnere lesz az olyan tekintélyes polgári orgánumoknak, mint a Világ, vagy a Budapesti Napló. Az induló Nyugat, vagy a Jászi Oszkár neve által fémjelzett Huszadik Század fegyverbarátként tartja számon a Népszavát a feudalizmus elleni küzdelemben.

Jelezte a törekvés megvalósulási fokát, hogy a Népszava szerkesztőségében a korábbi pártmunkások mellett olyan értelmiségiek jelennek meg, mi több, szerepük egyre inkább meghatározó lesz, mint amilyenek Szabó Ervin, Kunfi Zsigmond, vagy Révész Béla voltak. Szabó Ervin, noha elégséges oka volt arra, hogy a szociáldemokrata párt hivatalos vonalával többször is vitába szálljon - a lap állandó munkatársai közé tartozott, Kunfi Zsigmond pedig az oly sokak által biztos álomként kezelt temesvári állami gimnáziumi állását cserélte fel a Népszava és a párt elméleti folyóirata, a Szocializmus szerkesztőjének felettébb bizonytalan egzisztenciájára. (Egyáltalán nem melleleg: a szociáldemokráciától távoli polgári sajtó is Apponyi miniszter ellenében Kunfit, a kiváló tanárt védte.)

1908. augusztus 9-én jelent meg a Népszavában Ady Endre cikke, A legszomorúbb állatok címmel. Ady nem először és nem utoljára jelentkezik a szociáldemokrata sajtóban, illetve a Népszavában. Ezt a rövid jegyzetét azért idézem, mert Ady világosan felismerte, hogy az új nagyvárosi sajtó milyen veszedelmeket hoz a szakmára is. Ady a bértollnokok ellen támad: „Ők a legszomorúbb állatok ma, ezek a rosszul táplált, szegény, szennyes sajtócsahosok. A maguk kis kenyeréért, sokszor lázadozva, önmagukat utálva - írniok kell. Irniok azok ellen, akik egész lelküket-testüket az emberi jobbulás akarásából viszik a polgári vágóhídra. Az ember bizonyosan megérti, hogy a feudálisabb társadalmakban a különben sokszor az újságírónál is szennyesebb gentleman miért utálja úgy az újságíró.” Ady franciaországi példára hivatkozik, de aligha kétséges, hogy a magyarországi állapotokra céloz. Ady azt szerette volna, ha közéleti erkölcs - és ennek szerves részeként a sajtó erkölce - a polgári demokrácia kódexe szerint alakul.

Tévedünk azonban, ha feltételezzük, hogy Ady a Népszava köznapi fogalmazásában szereplő burzsoázia-ellenességet akarta volna meglovagolni. Hiszen ebben az esetben nem lett volna külön az általa annyira megvetett „perc-emberkéknél”. Ady a becsületes álláspontot kérte számon - a Népszaván is. Hiszen tudta, vagy csak sejtette, hogy a Népszava kiállása mellette, a Nyugattal, a Világgal, a Budapesti Naplóval párhuzamosan, a modern társadalomszemlélet mellett korántsem keltett osztatlan rokonszenvet sem a pártban, sem a szerkesztőségben. Nem kellett sokáig várnia, amikor olvashatták is a Népszava oldalain az addigi „hivatalos párt-költő”, Csizmadia Sándor tárcáját. „Mert van most egy egészen új irodalmi irány - írta a sértett és pozícióját féltő, a tudatlanságra apelláló dilettáns poéta. - Követői hangosak, türelmetlenek és mindenekfölött büszkék. Módszerük, hogy szörnyű nehéznek lássék, ami pehelynél is könnyebb, súlynak az üresség, mélységnek az értelmetlenség és szocializmusnak - a vörösség. Ennek a költészetnek az erőssége a szimbólum...” Csizmadia még paródiát is költ, persze nem Karinthy Frigyes szintjén: „Elindul az Egér a Bazilikából,/ Ából, bából, li, likából,/ A feje tűz, a füle láng, a Szőre foszfor,/ Vas, löcs, szekér, durr, sokszor, sokszor./ Tím, tím tam, tam, tam, tam,/ Piros egér van, van, van...” A Népszava olvasóinak, akik azért az irodalmi belharcokban nem feltétlenül voltak jártasak, s főleg érdekeltek, azonnal rá kellett jönniük, hogy Adyról van szó, a Nyugatról van szó, az új irodalomról, az új világlátásról van szó. A Népszava kulturális közleményeinek akkori gazdája, Bresztovszky Ernő és a lap tényleges irányítója, Weltner Jakab („Szerkesztő úr, Jakab,/ Kitörjük a nyakad...” - énekelték róla vagy tíz évvel később Horthy különítményes tiszti banditái) azonnal felismerték, hogy nem Adynak van szüksége a Népszavára, hanem inkább a Népszavának Adyra. Bresztovszky Ernő válaszában - egyebek között - ezt olvashatjuk és ennek elvi jelentősége volt: „A magyarországi szociáldemokráciának nem szabad cserbenhagynia a szépirodalomban sem a haladást.

Vigyázzunk, mert ha csak egyetlen területen kiderül, hogy a haladásnak, a proletárérdekkel mindig egyező haladásnak nem vagyunk merészen újíto barátai, az veszélyes lehet. Nagyon veszélyes. Számunkra, éppen a mi számunkra nincs megállás sem az irodalomban, sem egyebütt. Nekünk nem szabad a rokkantak keserűségével néznünk az ép erővel haladókat, mert elsodródunk, eltipornak és magunk is megrokkannunk. A mi helyünk elől van: a haladás élén.”

Bresztovszky Ernő a lényegét fogalmazta meg: azt ismerte fel, hogy Ady és a Nyugat, ugyanúgy, mint a társadalomtudományokban a Huszadik Század egy új, valóban demokratikus Magyarország akarását jelenti. Nemcsak irodalmi forradalmat, hanem a feudalizmus, az évszázados történelmi lemaradás eltörlését. (Talán ma már dehonesztálón hangozhat egyesek számára, de Bresztovszky fordította magyarra az Internacionálét is.)

Mindenki tudta, hogy ez a konfliktus csupán látszatra irodalmi ügy. A szociáldemokrata pártvezetés is, amely szinte napi felügyelet alatt tartotta a lapot. Ezért 1909. február 3-án tartott ülésén határozatot is hozott ebben az ügyben. A munkásmozgalom világtörténetében valószínűleg ez az első olyan eset, hogy pártállásfoglalás született irodalmi vitában. (Sok-sok gyászos dolgot megúszhattunk volna, ha méltatlan utódok ennek a határozatnak a szellemét követik.)

A határozat legfontosabb megállapítását idézem: „A pártvezetőség nem tartja sem helyesnek, sem szükségesnek, hogy mint testület beleszóljon irodalmi áramlatok vitájába és akár az egyik, akár a másik irányban állást foglaljon... A vita összes résztvevőinek, s így a Népszava szerkesztőségi tagjainak is a legteljesebb gondolatszabadságot kívánja biztosítani a pártvezetőség. A pártvezetőség elismeri, hogy a Népszava szellemi tartalmának összeállítása a szerkesztőség joga és kötelessége.”

Négy nappal később, 1909. február 7-én jelenik meg a Népszavában Ady válasza: Küldöm a frigy-ládát című verse: „Szívem küldöm, ez ó frigy-ládát/ S kívánok harcos, jó napot,/ Véreim, ti dübörgő ezrek,/ Tagadjatok meg, mégis-mégis/ Én a tiétek vagyok./ Kötésünket a Sors akarta,/ Nem érdem, nem bűn, nem erény,/ Nem szükség, de nem is ravaszság:/ Helóta nép, helóta költő./ Találkoztunk ti meg én.”

Szerkesztőség, lap ennél megtisztelőbb vallomást a magyar irodalomban és a magyar történelem folyamán nem kapott.

És a Népszava meg akart és meg is tudott felelni ennek a bizalomnak. Hosszú lenne a névsor, ha a szerzői gárdát elősorolnám. Kosztolányi Dezső, Kaffka Margit, Nagy Lajos neve is e névsor része lenne. És külön kiemelendő, hogy a Népszava (nem csupán a napilap, hanem a kiadvány, amely sokáig, mint a „Népszava könyvkereskedése” szerepel a kiadványokon, de a munkatársi gárda azonos a lap szerzőivel) a kortárs világirodalom élvonalát is az elsők között terjeszti Magyarországon. Anatole France-t, például, Kunfi Zsigmond fordította, de Makszim Gorkij, vagy Emile Zola hazai népszerűségének forrása is itt található.

A Népszava ilyen állapotban kerül abba a történelmi viharba, amely 1914-ben kezdődött.

A főszerkesztőt megölték

„Rettentő veszedelmek” eljövételét jósolta a Népszava 1914. július 25-én, amikor a monarchia belgrádi követe átnyújtotta a szerb kormánynak azt a jegyzéket, amely teljesíthetetlen feltételeivel, félreérthetlenné tette: a világháború immár elkerülhetetlen. A következő napon egész oldalas szalagcím közli: „Nem akarunk háborút!” És a vezércikk leszögezi: „Ma a szociáldemokrácia hang az egyetlen az országban, amely még az utolsó pillanatban is tiltakozását kiáltja ki a háború ellen”.

Itt csupán annak jelzésére van terem, hogy a lap - egy-két valóban kivételnek tekinthető megnyilvánulást leszámítva - a világégés négy esztendeje alatt háborúellenes hangvételben közli a frontok híreit, módot talál arra, hogy főként a nemzetközi szociáldemokrácia, például a zimmerwaldi értekezlet, békeóhajtásait is közölje. Mindezt a háborús cenzúra rendkívül rigorózus előírásai dacára. A Népszava a hatalom által újra erősen üldözött újság lett. Olyan mértékben, amely a munkásmozgalom kezdeteinek nyomorúságos viszonyaira emlékeztetett. És érdemes arra is ráirányítani a figyelmet, hogy a lap újra többé-kevésbé elszigetelt helyzetbe került. 1914 előtt már a polgári demokratikus sajtó fegyvertárásként fogadta el a pártlapot, a háború alatt viszont a polgári sajtó nacionalista álláspontot foglalt el (tisztelet a kivételnek, mert ezért erre is volt példa, elsőrendűen a Világ oldalain) és ez a „hurrá hazafiság”, a monarchia, illetve a központi hatalmak győzelmébe vetett vakhit teljesen idegen volt a Népszavától. Annál inkább, mivel munkatársai közül többen, például Weltner Jakab, Buchinger Manó rendszeresen részt vesznek a háborúellenes megmozdulásokban és már a háború kitörés előtt elkötelezték magukat gróf Károlyi Mihály politikája mellett.

Az őszirózsás forradalom, 1918 októberében megint kivételes helyzetet teremtett a Népszava szerkesztősége számára. Egyetlen pillanatig sem lehetett kétséges a forradalom támogatása, az igazságos béke követelése, amelyet összekötöttek a magyarországi nemzetiségi önkormányzati jogáért folytatott kampánnyal, hiszen ekkor még az a hiedelem élt a forradalom vezetőiben, hogy elegendő lesz az autonómia megadása és nem kerül sor a történelmi ország feldarabolására. Viszont gyengült a szerkesztőség, hiszen a főszerkesztő, Garami Ernő és az egyik vezető munkatárs, Kunfi Zsigmond a Károlyi-kormány miniszterei lettek (a lap élére ekkor került Weltner Jakab), tehát a Népszava több évtizedes ellenzéki hagyománnyal a háta mögött - kormánypárti orgánummá lett. Nem lényegtelen változást hozott a kommunista párt, illetve sajtójának, mindenek előtt a Vörös Újságnak a megjelenése. Azért is, mert a kommunista párt vezetőinek jó része a szociáldemokrácia soraiból került kik, köztük a Népszava egykori munkatársaiból, másrészt az a radikális hangvétel, amely természetesen jellemezte a lap cikkeinek hangvételét - immár a Vörös Újság sajátja lett. A Tanácsköztársaság kikiáltása után pedig úgy alakult a két lap viszonya, hogy a Népszava az immár egyesült kommunista-szociáldemokrata párt reggeli, a Vörös Újság pedig a délutáni közlönye lett. Érzékelhető szembenállással - a pártbeli előírások és a bolsevik párttagok, pártvezetők ellenére. A Népszavát és Weltnerét gyakran vádolják a szélsőbalról opportunizmussal, árulással, amikor a törvényesség, a forradalmi törvényesség betartását kéri számon.

A forradalmak leverése, illetve a Tanácsköztársaság bukása után a szociáldemokrata párt újra önálló politikai erő és a Népszava pedig a központi pártlap. Azonban vezető munkatársai közül sokan emigrációba kényszerülnek, azoknak pedig, akik vállalták az otthonmaradás kockázatát, a szó szoros értelmében: halálos veszélyekkel kellett szembenézniük. Külföldre menekült Weltner is, akinek helyét a lap élén Somogyi Béla foglalja el. Ez ekkor ötven esztendő, eredetileg tanító, a pártvezetés második vonalába tartozott, noha a Károlyi-kormányban közoktatásügyi államtitkárként vett részt. A kommun idején viszont élesen bírálta - és ez sem volt éppen veszélytelen - a vörös terrort és - ahogyan életrajzírója, Népszava-beli

munkatársa, Révész Mihály írta: „vissza kívánta vezetni a munkásokat a demokratikus szocializmus útjára”. Ez a törekvése, persze, nem valósulhatott meg, de ettől a tényről teljesen függetlenül, az ellenforradalom és Horthy táborában a legcsekélyebb rokonszenvet sem ébresztette a személye iránt. Az pedig veszett dühöt támasztott az úgynevezett Nemzeti Hadsereg és fővezére, Horthy Miklós körében, hogy a Népszava és személyesen Somogyi Béla naponta közöltek leleplező cikkeket a fehérterror kegyetlenkedéseiről. (Néhány nagyon bátor polgári hírlapíró, például Fényes László a bíróság előtt, amikor gróf Tisza István meggyilkolására való felbujtással vádolták, és kevésbé veszélyeztetett, de azért biztonságosnak sem minősíthető helyzetben a bécsi magyar emigráns sajtó követi a Népszava példáját.)

A légkör különösen feszültté lett a Népszava körül, amikor - a román megszálló hadsereg kivonulása után, de a románok hozzájárulásával - 1919 novemberében Horthy, a tiszti különítmények élén bevonul Budapestre és kijelentette: „A magyar nemzet szerette Budapestet és el is kényeztette, mégis az utóbbi időben ez a város lett a veszte. Most, itt a Duna partján, tetemre hívom a magyar fővárost...” Ez a semmi biztatóval nem kecsegtető fenyegetés, természetesen, a szociáldemokratákra, a liberális polgárookra és a zsidókra vonatkozott, elsősorú célpontként pedig a Népszavára. Két hét sem múlik el a „fővezér” szövege után, amikor 1919. december 7-én szétverik a Népszava szerkesztőségét, illetve nyomdáját és feldúlják a polgári Az Est („zsidó újság”) kiadóhivatalát. Ez volt az első komoly figyelmeztetés. Egy hónap múlva, 1920. január 16-án az Ostenburg-különítmény tisztjei brutálisan meggyilkolják Cservénka Miklóst, aki a szociáldemokrata párt panaszirodáját vezette. Ez volt a második komoly figyelmeztetés.

Somogyi Béla ekkor már nem lakik otthon (pontosabban szólni már nem volt otthona, mert abból családjával együtt kilakoltatták), hanem a Népszava Conti utcai szerkesztőségéhez közel, egy panzióban talált szállást. Éjszaka, a lapzárta után nem is mer egyedül az utcára menni, hanem a lap egyik fiatal munkatársa, a nemrég Kassáról érkezett Bacsó Béla kíséri, amolyan önkéntes testőrként, magától értetődik: fegyvertelenül. Somogyi fenyegető névtelen leveleket kap, az egyiknek az aláírása „a tényleges tisztek”, Horthy pedig kijelentette egy Gellért szálló-beli vacsorán hűséges tisztjei előtt, hogy Somogyit meg kell büntetni. 1920. február 17-én éjszaka néhány különítményes tiszt megtámadja a hazatérő Somogyit és Bacsót, megkínózzák, majd meggyilkolják őket, holttestüket pedig a Dunába dobják. Az egyik tisztet Kovarcz Emilnek hívták, ő majd Szálasi Ferenc környezetében tűnik fel. A rendőrség gyorsan kideríti a gyilkosok kilétét, de - természetesen - büntetlenek maradtak, éppen úgy, mint húsz évvel később hiába derítették ki az újvidéki „hideg napok” tetteseit - azokat sem vonták érdemben felelősségre. A rendkívüli állapotokkal dacolva, február 22-én, százezres munkástömeg vett részt a két mártír temetésén. A magyar történelem, s ezen belül a sajtó története bővelkedik a tragikus eseményekben. Somogyi Béla esete azonban még ebben a szomorú krónikában is egyedülálló: ő ebben a korszakban az egyetlen magyar főszerkesztő, aki azért lett politikai gyilkosság áldozata, mert hűségesen képviselte elveit.

Hét nappal a temetés után legalizálódik Horthy Miklós „fővezér” hatalomgyakorlása. A nemzetgyűlés - a különítményes tisztek aktív közreműködésével - a Magyar Királyság kormányzójává választja. Ez a tény nem tartozik szorosan a Népszava történetéhez. Az a cikk viszont feltétlenül, amely 1920. március 2-án jelent meg és szerzője Vanczák János volt, aki Somogyi Bélát követte a lap vezetőjeként. Ebben a cikkben Vanczák a párt nevében „békekötésre nyújtotta a magyar munkás kérges tenyerét”, majd ezzel a mondattal zárult: „Nagyméltóságod bölcsességére bízunk, hogy megragadja-e az Ön felé nyújtott kezét, vagy azt, mint méltatlant, visszautasítja”. A cikk óriási felháborodást váltott ki a hazai olvasók körében éppen úgy, mint az emigrációban élő szociáldemokrata és polgári politikusok között. A legtöbben Somogyi Béla emléke meggyalázásának tekintették. Vanczák tollát kétségtelenül a félelem irányította és ne tagadjuk: volt is mitől félnie. Személy szerint is és okkal tartott attól, hogy a főszer-

kesztő meggyilkolása után akár a lapot is megölhetik. Ez azonban csak az egyik lehetséges magyarázat.

A Népszava következő negyedszázada a Horthy-rendszerben telik le. Abban a társadalomban, amelyet Bibó István tömören ekként jellemzett: „A Horthy-rendszer indulásakor és befejezésekor félfasiszta rendszer volt, a közbülső konszolidációs időben pedig konzervatív rendőrállam. Ez a megkülönböztetés valóban fontos, és voltak ennek a konzervatív rendőrállamnak olyan pillanatai, Teleki és Kállay alatt, amikor úgy látszott, hogy neki tud indulni egy Németországtól elegendően eltávolodó külpolitikának. Ez a kísérlet azonban végül elhatározottság hiánya miatt nem sikerült.”

Ehhez a pontos analízishez azonban hozzátehetjük, hogy ez a rendszer soha, még a végveszély pillanataiban sem akarta, vagy tudta elfogadni ezt a „kérges tenyeret”, amelyet Vanczák felajánlott és a Népszavára pedig az vonatkozott: a lapot szükséges rossznak tekintették, amelyet a nyugati közvélemény reagálásától tartva betiltani ugyan nem mertek, de minden olyan eszközzel, amely egy „konzervatív rendőrállam” rendelkezésére állt - ellehetetleníteni próbálták.

Az első másfél évtizedet az új rendben az állandó küzdelem jelzi a talponmaradásért. A szociáldemokrata pártvezetés, Peyer Károllyal az élén ugyan megkötötte gróf Bethlen István miniszterelnökkel azt a híres paktumot, amely korlátozott mértékben lehetővé tette a szocialista és szakszervezeti szervezetek munkáját, elérte az internáltak tízezreinek szabadonbocsátását, de az ügyészségi zaklatások állandó Damoklész-kardként lebegtek a Népszava felett. Egyébként az 1921 decemberében megkötött paktum - szenvedélyes pártbeli viták után éppen a Népszavában jelenik meg 1923 szilveszterén. Előtte, még április 29. és május 5. között betiltják a Népszava megjelenését, majd pedig november 30-án a belügyminiszter megvonta a lap utcai árusításának jogát. Ez is mutatta, hogy az érvényben lévő megállapodást a kormány milyen csekély mértékben tartotta irányadónak, ha a Népszaváról volt szó. Az ideiglenes betiltások, az utcai árusítás jogának megvonása később is az egymást váltó kormányok rendes gyakorlatához tartoztak, ezen a módon akarták „rendre inteni” a lapot, pedig annak szóhasználat, stílusa - az állandó fenyegetettség állapotában - jóval enyhébb, mint az I. világháború előtt. Izgatás, vagy éppen kormányzósértés vádjával indított sajtóperekben kézbesített idézések pedig naponta érkeztek a Népszavához.

És a veszély nem csupán a formaságokra nagy hangsúlyt helyező hivatalosság részéről érkezett, hanem a különböző, immár az utcán politizáló jobboldali és szélsőjobboldali szervezetek az ököljogot óhajtották a baloldal ellen érvényesíteni. Jellemző a lélektani helyzetre, amit 1930-ból az akkor 22 éves pékmunkás, Marosán György jegyzett fel emlékirataiban: „A tűntető munkásokkal szemben felvonultatják az egyetemi diákságot - főképpen a műegyetemistákat és a szentimréseket. Munkások és diákok verekedésétől hangos a Körút. Több kísérletet tettek a Népszava megtámadására, s ezért a munkásokból megszervezték a Népszava védelmét. Ebben az időben rendező gárdista voltam, és gyakran bent tartózkodtam a Conti utcai ház pincéjében. Ha dolgoztam, akkor fél éjszakán át, ha nem, akkor egész éjjel készenlétben voltam. Fegyverünk: kézbe álló vas- vagy fadorong és drótkötél...”

Ezeket a körülményeket semmikor sem szabad mellékesnek tekinteni, hiszen egy újságot nem légüres térben csinálnak, s még a terjesztés is visszahat a szerkesztésre, a terjesztés pedig szoros kapcsolatban állt a mozgalommal, a szakszervezetekkel. És még egy tény: a lapok terjesztését abban az időben a lapok kiadóhivatali szervezték, nem léteztek egységes terjesztő hálózatok. Az előfizetőkhez is a kiadóhivatal juttatta el a lapot, tehát minden hírlapnak saját lapkihordókkal kellett rendelkeznie. A Népszava ebben a tekintetben egyszerre volt előnyös és ugyanakkor rendkívül hátrányos helyzetben. A kolportázs-jog (az utcai árusításnak ez volt a hivatalos elnevezése) sűrű megvonása eleve arra kényszerítette a kiadóhivalt, hogy minél

szilárdabb előfizetői bázissal rendelkezzen. A vidéki városokban, s főleg azokon a helyeken, ahol nem rendőrség működött (amely kénytelen-kelletlen betartott bizonyos jogrendet, kivált, ha a városi képviselőtestületben a szocdemek is jelen voltak), hanem a csendőrség volt élet és halál ura - a Népszava szerzőjének, előfizetőjének, vagy egyszerű vásárlójának lenni - a kakastollasok azonnali reakcióját vonta maga után. Mondjuk: Veres Pétert a balmazújvárosi csendőrök, mint már országosan ismert nevű író, minden ceremónia nélkül, egyszerűen megverték a Népszavához fűződő kapcsolatai miatt, anélkül, hogy ennek a barbár cselekedetnek bármilyen következménye lett volna az elkövetők rovására.

A harmincas évekre azonban új generáció jelentkezik a Népszavánál. Az „újak” között a legelső helyen kell említeni Mónus Illés nevét. Az oroszországi pogromok elől menekült zsidó családból származott és a cipőfelsőrész-készítő szakmát tanulta ki. Bizonytalan társadalmi helyzetére jellemző, hogy csupán 1928-ban, negyvenkét éves korában sikerült magyar állampolgárságot kapnia, holott akkor már húsz éve politizál, újságot ír. (A viszonylagos biztonság nem sokáig tartott: a harmincas évek végén, a zsidótörvények újra másodrendűvé fokozzák le Mónust. 1939-től már nem viselhetett még pártfunkciót sem, a Népszava szerkesztői posztjáról is megfosztotta a törvények kényszere. 1944 novemberében aztán a nyilasok végeztek vele a Duna partján.) Mónus Illés - ugyancsak önképzés útján - a magyarországi szociáldemokrácia elsőrendű ideológusává nőtte ki magát és olyan lapszerkesztő lett (a Népszavánál, illetve az elméleti folyóiratnál, a Szocializmusnál), aki általános bizalmat és tiszteletet tudott maga és lapjai iránt kelteni. (A Népszava vezetői és munkatársai már az I. világháború előtt baráti kapcsolatokat ápoltak az irodalmi-társadalmi élet kiválóságaival. Fennmaradt, például, az a levelezőlap, amelyet Ady Endre küldött a pozsonyi törvényszéki fegyházba az államellenes izgatásért elítélt Weltnernek. A Simplon kávéház, a Népszínház utca és a Körút sarkán, a népszavások törzshelye volt és ott rendszeresen megjelentek a szellemi élet kiválóságai is. Mónus pedig a legszélesebb kapcsolatrendszert tartotta a liberális polgárság képviselőivel.) Mónus Illés a szocdem sajtó köré az I. világháború előtti korszak legszebb hagyományait folytatva szervezte a munkatársakat, sőt a vitapartnereket. József Attila és Radnóti Miklós lesznek a Népszava szerzői. A Szocializmus hasábjain Veres Péter és Fejtő Ferenc között szervez disputát. József Attila viszonya nem mindig volt felhőtlen és kritikátlan a Népszavával. Érdekes az a levele, amelynek kíséretében két műfordítását küldte el közlés végett 1932 decemberében: „Küldök itt két verset is, két fordítást. Az egyik, az Engelsé, a Szocialdemokratban jelent meg annak idején... A másik költemény Petr Bezrucé, aki igen nagy becsben áll a cseheknél... Ha ilyen fordításokkal nem kopogtatok hiába, szívesen küldök újabbakat. ‘Hiába’ - azért mondom ezt, mert maguknál nem nagyon becsülik a szocialista költőt...” Nem érdektelen, hogy a Népszava Engels versét nem közölte, viszont a cseh költő verse az 1932-es karácsonyi számban megjelent.

Mónus akaratához és személyes tekintélyéhez fűződik, hogy a Népszava újra a magyar nyelvű sajtó intellektuálisan meghatározó orgánumai közé tartozott. Közben, a napi munka taposómalmában Mónus - ez elkerülhetetlen volt - még mindig ragaszkodik a Népszava pártlap jellegéhez. Határozottan és egyértelműen antifasiszta, ugyanakkor - a nyugati szociáldemokrácia vezetőit követve - elítéli a sztálini önkényt is, amelyet a munkásmozgalom szörnyű tragédiájának tartott.

Újra egy világégés fenyegette a világot. A Népszava ugyanolyan felkészülten várta a tragédiát, mint 1914-ben. És a szerkesztőség tudatában volt annak is - az előző negyedszázad keserves tapasztalataival a háta mögött -, hogy életveszélyes feladatot vállalt.

A karácsonyi szám 1941-ben

Jelentős változások történnek a Népszava életében - ez is szorosan összefüggött a párt belső történéseivel. 1938 őszétől, nem utolsósorban a hivatalosan „országgyarapításnak” nevezett első bécsi döntés hatására, a párton belül felerősödtek az olyan vélemények, hogy a pártnak - úgymond - „nemzeti” hangvételre kellene váltania. Néhány pártvezető, elsősorban a debreceni és a hódmezővásárhelyi pártszervezetek titkárai, még az antiszemitizmus csábításának is engedtek. Peyer Károly, úgyszintén, mint a párt, illetve a Szaktanács elnöke, Mónus Illés aktív támogatásával, kemény kézzel lép fel a lázadók ellen, világosan felismerve, hogy a háttérben a kormány által létrehozott sárga szakszervezet a Nemzeti Munkaközpont akarja meghódítani a baloldali, a szociáldemokráciához évtizedek óta kötődő szakszervezeteket. A lázadók egyik követelése az volt a Magyarországi Szociáldemokrata Párt nevét Magyar Szociáldemokrata Pártra változtassák. Az 1939. január 29-én megtartott XXXII. Kongresszus döntése szerint az új név Szociáldemokrata Párt lett. Egyszersmind elítélte Magyarország tervezett csatlakozását az antikomintern paktumhoz, bírálta, hogy a nácik által támogatott német nemzetiségi szervezet, az egyre gyorsabban fasizálódó Volksbund területen kívüli jogokat kapott és rámutatott a Harmadik Birodalom gazdasági terjeszkedésének veszélyére. És elvileg a leglényegesebb az antifasiszta harc szükségességének meghirdetése volt. A lázadók közül pedig kizárták a pártból Bresztovszky Edét, a Népszava kulturális rovatának vezetőjét, akinek pedig korábban jelentős érdemei voltak. Például az ő kapcsolatainak köszönhetően jelennek a lap hasábjain Gelléri Andor Endre novellái, Illyés Gyula, vagy a későbbiekben a nyilasokig lezúlló Erdélyi József versei. Bresztovszkynak, magától értetődően, távoznia kellett a Népszavától is, négy másik munkatárssal együtt.

Mónus, mint főszerkesztő, ezt a kényszer állapotot fiatalításra használta fel, egyszersmind arra is, hogy a lap kapcsolatot találjon az illegális kommunista párttal, a népfront-eszme jegyében. Ekkor lesz a lap belső munkatársa Kállai Gyula (az ötvenes évek elején Rákosi foglya, majd 1956 után a Nagy Imre-per egyik szervezője, majd miniszterelnök) és Losonczy Géza (az ötvenes évek elején ugyancsak Rákosi foglya, majd 1956 után, a Nagy Imre-per elkészítése idején a börtönben megölték), akikről a szerkesztőségben mindenki tudta, hogy kommunisták. Ugyancsak ekkor lesz belső munkatárs, majd éjszakai szerkesztő Erdődy János, aki viszont meggyőződéses szociáldemokrata volt és marad.

Erdődy emlékezéseiben láttatóan írta le a szerkesztőség életét. „Furcsa hely volt a Conti utcai szerkesztőség. A lapcsinálás tekintetében két fontos különbség volt köztünk és a többi budapesti napilap között. Az egyik: a Népszava régi hagyományát tartani kellett, hogy egyetlen szöveg, még egy pár soros rendőri hír sem jelenhetett meg azonosan, vagyis a nyomdának adott minden sort át kellett diktálni. Ez azt jelentette, hogy a kötelező hivatalos közleményen kívül mindent újra írtunk, nem használhattuk a nyomtatott hírigények szövegeit. Naponta tehát tíz-tizenkét lapoldálnyira terjedelmű kéziratot kellett leadni. A másik különbség: mi voltunk a legkisebb létszámú budapesti szerkesztőség. A háború éveiben átlagosan tizenkét-tizenöt újságíró dolgozott ebben a szerkesztőségben, és ezt a számot is sokszor ritkította katonai szolgálat, betegség, riportra utazás...” (A sors nem kímélte Erdődyt sem: 1943-ban őt is behívják, „szerencsére” katonának és nem munkaszolgálatosnak, mint például Linhardt Antalt, a kiadóhivatal igazgatóját, akit mint a hírhedt 401-es különleges munkaszázad páriáját ölték meg a Don-kanyarban. Erdődy a frontra egy latin Horatius-kötetet visz magával, s önmaga lelki tartásának erősítésére, kezdi el fordítani az ókori klasszikust. Horatius összes lírai költeményei és az Ars poetica 1946-ban jelent meg. Ehhez a teljesítményhez hasonlítható Justus Pál egyik műve is. Justus a Népszava külső munkatársa volt, 1945 után pedig a Szocializmus főszerkesztője, majd a Rajk-per egyik vádlottja és elítéltje.

Justus Pál Rákosi börtönében fordította le Shakespeare összes szonettjeit, amely persze csak 1956 után kerülhetett kiadásra.)

A szerkesztőség lehetőségeit behatárolta, hogy a Teleki-kormány 1939. szeptember 2-án, miniszterelnöki rendelettel bevezeti az előzetes cenzúra intézményét, amely az egész magyar sajtóban a Népszavát érinti a legérzékenyebben. Súlyos következményei voltak az 1938-as, illetve 1939-es két zsidótörvénynek (hivatalos elnevezése szerint: „A zsidók közéleti és gazdasági térfoglalásának korlátozásáról”), amelynek egyik következménye volt a zsidónak számító újságírók alkalmazásának korlátozása. Mónus Illésnek is távoznia kell a főszerkesztői székéből, helyére Szakasits Árpád kerül. Növelte a Népszava felelősségét a gyülekezési jog korlátozása, amely a párt működésében okozott komoly zavarokat. Kállai Gyula erre ekként emlékezik: „A politikai véleménynyilvánítás és állásfoglalás hirdetése a párton belül, a széles nyilvánosság előtt, elsősorban a Népszavára hárult. Ilyenformán nemcsak a szervezett munkássághoz, hanem a magyar közvélemény szélesebb rétegeihez is szólhatott. Nem csoda, hogy a lap példányszáma, s még inkább olvasottsága, különösen a függetlenségi mozgalom kibontakozásának időszakában, ugrásszerűen megnövekedett... A lap jelentős politikai tényezővé vált. Hatásában a pártválasztmány fölé emelkedett. A szervezett munkásság, a politikai közvélemény elsősorban nem a párhierarchia csúcsaira, hanem a lap állásfoglalásaira figyelt.”

Hogy mennyire figyeltek és hogy a jobboldal milyen veszélyesnek tartotta a Népszavát és a szocdemeket, ezt a tényt nemcsak a cenzúra felfokozott figyelme, a rendőri-csendőri intézkedések gyakorisága bizonyította. A német megszállás után, 1944. március 25-én, az Új Magyarország vezércikkében Milotay István, a jobboldal talán legdurvább hírlapírója, ekként indokolta Gestapo letartóztatásait, egyebek között a szociáldemokraták és népszavás kollégái törvénytelen elhurcolását: „A néhány tucat ember (lefogott ellenzéki) azonban nem önmagát képviseli, hanem sajnos a magyar társadalomnak egy megtévesztett részét s ezen belül egy egész beteg tenyészetet, amelynek mérgező, bomlasztó tevékenysége az utóbbi időben egyre szélesebb körökre hatott ki, s a belső közveszély legfenyegetőbb tüneteit idézte fel.”

A Népszavára talán súlyosabb kötelezettségek hárultak az új háborúban, mint az előzőben. A monarchia idején betartottak bizonyos közéleti játékszabályokat, a II. világháború korszaka azonban a jobboldal, a szélsőjobb előretörését hozta és a progresszív gondolat közlési lehetőségeinek állandó szűkítését. A Népszava ad otthont, például, azoknak az erdélyi baloldaliaknak (a vele szolidáris Magyar Nemzettel) együtt, akik a második bécsi döntés után elvesztették közlési fórumaikat, hiszen a Kolozsvárra bevonuló horthysta hatóságok egyik első dolga volt a Gaál Gábor szerkesztette Korunk betiltása. A lap szerzői között sűrűn tűnik fel a kolozsvári Jordáky Lajos, az erdélyi szociáldemokrácia egyik kiemelkedő képviselője, vagy Nagy István, az író, akiről ugyancsak köztudott volt, hogy az észak-erdélyi illegális kommunista párthoz tartozik és az is, hogy sógorát, az illegális mozgalom vezetőjét, Józsa Bélát Kolozsvárott a horthysta csendőrnnyomozók verték halálra. A külső szerzői gárda tagja lett Balogh Edgár, a dunatáji népek egymásrataltságának lelkes hirdetője. A Népszava továbbra is támogatja Kassák Lajost, ez a kapcsolat szinte folyamatos a költő emigrációból való hazatérése óta, de itt talál helyet a munkásírók csoportja, akik között találjuk Benjámin Lászlót, Földeák Jánost, vagy éppen a sajnálatosan korán elhallgatott tehetséges költőt, Vaád Ferencet, aki majd 1960 után jóideig a lap kulturális rovatának lesz a vezetője. Sajátos politikai agitációt jelentettek Faludy György versei, külföldi költőkből készült átköltései - mindig aktuális célzásokkal, többé-kevésbé sikeresen megtévesztve a cenzúrát.

A lap egyre jobban tágitja azokat a kötöttségeket, amelyek a pártközlönyre hárultak. Természetesen nem mellőzheti a pártélet híreinek közlését, hiszen ezek másutt nem is kaphattak volna nyilvánosságot de a szerkesztők tudatában vannak annak a sorsdöntő ténynek, hogy most nemcsak a párt, a szociáldemokrácia, hanem elsőrendűen az ország sorsáról van szó. A

Magyar Nemzet, a Kis Újság mellett a Népszava az, amely - amikor csak ez lehetséges volt - kijátszva a cenzúrát megkísérel a valósághoz valamennyire hasonlító jelentéseket közölni a frontok helyzetéről, arról, hogy Magyarország a vesztes oldalon áll, hogy - időleges és tömegeket megszállító sikerei dacára - Hitler el fogja veszíteni a háborút. Az országnak pedig fel kell készülnie az új világpolitikai helyzetre, bármikor következzen be az. Ezért lesz a nemzeti függetlenség eszméje (amelynek logikus következménye a német szövetségtől való eltávolodás) a Népszava eszmei vonalvezetésének domináns elemévé. És azok a polgári politikusok, akik sokáig ellenfélnek tekintették a szociáldemokráciát most úgy jelennek meg a Népszava hasábjain, hogy a korábbi szembenállást félretéve, a közös fasiszta veszedelem elleni küzdelemre szólítanak fel. Nem egyszerűen a baloldal, vagy a progresszív polgárság érdekeit, hanem az ország létkérdését tartva szem előtt.

A hitleri diadalmenet ugyan megtorpant már 1941 végére, de azért a magyar társadalom széles rétegeiben még nem csekély illúziók éltek az úgynevezett végső győzelem bekövetkeztét illetően. Ilyen körülmények között Kállai Gyula és Szakasits Árpád azt javasolja, hogy a karácsonyi számot az antifasiszta nemzeti összefogás gondolatának kellene szentelni. A kitartó szervező tevékenység eredménye a magyar sajtó történetének egyik legnagyobb teljesítményét eredményezte. Az éjszakai szerkesztő, Erdődy a beérkezett kéziratokat egyenként, elszórva küldi a cenzúrára, nehogy a sajtóügyész figyelmét felkeltse a Népszavában szokatlanul gazdag és addig ott nem nagyon, vagy egyáltalán nem szereplő szerzői gárda. Szakasits vezércikkét pedig az utolsó pillanatban juttatták el a cenzoroknak, akiknek rendszerint túlzottan is működő éberségét sikerült kijátszani. Végül megjelent a lap. A visszhang olyan volt, amelyet a szerkesztők el is vártak. Tiltakozott a parlamenti jobboldal (nem is nagyon volt ott képviselve más irányzat). Akadt olyan nap, amikor hat jobboldali lap közölt támadást a Népszava karácsonyi száma ellen, igaz, ezzel egyidejűleg három polgári ellenzéki újság a szolidaritásáról biztosította a lapot.

„A mi földünk: a mi életünk” - ez volt Szakasits Árpád vezércikkének a címe. Szakasits borzalmasan rossz költő volt, politikusként sem tartozott a nagyformátumúak közé, de kiváló szerkesztő és publicista volt. Ezt írta: „Kitártuk ezt az ünnepi számunkat a nemzeti önállóság és függetlenség nagy gondolata, a népszabadság örök eszméje és a szociális haladás történelmi szükségességének követelő hangja számára. És mert a népek életének, fennmaradásának, haladásának ez a három hatalmas tényezője nem - mert nem is lehet - pártkérdés, és mert rendíthetetlen meggyőződésünk, hogy ennek az országnak minden valamire való embere kell, hogy most - félretéve minden egyéb tennivalót - ennek a három vezérlő eszmének szolgálatába állítsa teljes tudását, egész erejét és minden jóakarátát, idehívtuk azokat a férfiakat: politikusokat, írókat, gondolkodókat is, akik nem vallják ugyan a szocializmus programját, de tiszta szándékkal akarják, hogy ez a mi országunk önálló legyen és maradjon, függetlenségben élje életét, s függetlenül szabja meg a maga útját, amelyen haladnia kell; szabad legyen népe s szelleme, és hogy ez a nép ne csak politikailag, hanem gazdasági és társadalmi értelemben is felemelkedhessék arra a magaslatra, amely méltán megilleti.”

A belső munkatársak közül Földes Mihály, Gosztonyi Lajos, Kállai Gyula, Kasztel András, Révész Mihály, Szerdahelyi István és Várnai Dániel szerepelt szerzőként. Az erdélyieket Balogh Edgár és Jordáky Lajos képviselte. (Balogh Edgár Szolgálatban címmel közreadott emlékezéseiben megírja: azt üzenték neki „következetesen kiszélesített, valóban átfogó demonstráció készül, igazolására annak, hogy a fasiszmus veszedelmével szemben a munkásosztály minden hazafias erővel szövetkezni kész. Bem erdélyi politikája címmel adtam át Kállai Gyulának a kért hozzájárulást, egy román-magyar együttműködés történelmi szükségességét idézve a lengyel hős nagy kelet-európai távlatnyításával.”) A baloldali értelmiség véleményét szólaltatta meg Dési Huber István, a festő, Földes Ferenc orvos, Markos György közgazdász, Mód Aladár történész. A falukutatók közül A tardi helyzet híres szerzője, Szabó

Zoltán vállalta a Népszavában való szereplést. Benedek Marcell az irodalom világából érkezett, s talán még a magyarországi szabadkőművesség nagymestereként is mondta ki a támogató szót. Kétségtelen azonban, hogy a legnagyobb feltűnést az keltette, hogy cikket küldött a lapnak Szekfű Gyula, aki nemcsak kiváló történettudós volt, hanem a húszas évek elején az ellenforradalmi rendszer egyik ideológusa lett Három nemzedék című művével és gróf Bethlen István köréhez tartozott. Persze, ekkor már Bethlen éppen úgy tudta, mint Szekfű, de ő meg is írta: „valahol utat vesztettünk” (a Magyar Nemzetben jelent meg ez a cikksorozata), s ez volt a korábbi rendszer okos embereinek legkomolyabb önkritikája. És kiállt a nemzeti függetlenség gondolata mellett az a Bajcsy Zsilinszky Endre is, aki Horthyék szegedi környezetéhez tartozott, majd vitézi címéről lemondott és élesen ellenezte Magyarország háborús szereplését. Ez a két név jelezte a leginkább, hogy a Népszava szerkesztősége milyen mélyen gyökeredző társadalmi megrendelésnek tett eleget ezzel az egy lapszámmal.

És nemcsak ezzel az egy számmal. (Például említtem, hogy a következő év, 1942 karácsonyán egy hasonló összeállítás látott napvilágot.) A háborús kormányzat pontosan értékelte, hogy a Népszava melyik oldalon áll. A lappal szembeni előítéletek és valóságos ellenszenv, a hatalmas politikai távolság okán a Népszava akkor is legyőzendő és üldözendő tényező a kormány számára, amikor Kállay Miklós miniszterelnök már a fegyverszüneti lehetőségek után tapogatózik, roppant határozatlanul és éppen ezért is, teljesen eredménytelenül. És a német hűséget is minden áron bizonyítani akarták, tehát akkor, amikor Szakasits (és még néhányan) levelet kapnak illegális úton a semleges Ankarából (pontosan abból a városból, ahová Kállayék megbízottjai is tárgyalni utazott) az angol hírszerzéstől a fegyverszünet lehetséges módozatairól - a kémelhárítás elérkezettnek látja az időt, hogy lecsapjon Szakasitsra és a párt több vezetőjére. Letartóztatják, a Népszavát újra meg újra megszorogatják, de végül még olyan bizonyítékot sem találnak, amelynek alapján a tények dögében különösebben nem finnyás hadbíróság elítélhette volna Szakasitsot.

A cenzúra is keményedik, a szerkesztőség kénytelen amolyan előzetes cenzúrát alkalmazni, ha a lapot egyáltalán életben akarja tartani. „Cenzúraképtelen” - olvasható az a ceruzával írott szerkesztői megjegyzés egy Magyarok és románok címmel 1943 őszén beküldött cikk kéziratán. A szerző, a mártírhálált halt kolozsvári író, Kovács Katona Jenő a nemzetiségi kérdés sorsdöntő jelentőségére figyelmeztetett. Egy évig sem kell várni, hogy a kíméletlen igazság órája üssön, a háborúból való román kiugrás pillanatában. Nem kellett azonban a kormányt bírálni, elegendő volt csupán a kormányzat minden aljasságra kész bértollnokát, Milotay Istvánt leleplezni. Milotay valamelyik cikkében nem kisebb rágalomra vetemedett, mint arra, hogy „Ady, Babits, Móricz, Kosztolányi nem volt hálátlan a magyar nagytőkével szemben, és részben tudatosan, részben naív öntudatlansággal pompás szolgálatokat végeztek számára”. Ez ugye, virágnyelven azt jelentette, hogy a megnevezettek „zsidóbérencek” voltak. A Népszava egyik ugyancsak mártír szerzője K. Havas Géza Milotay István, vagy a reakció ál-Szent György lovagja című pompás pamfletjében utasítja vissza Milotay képtelen és aljas állításait. A szerkesztőség reménykedik a közlés lehetőségében: elvégre „csak” sajtóvitáról van szó. A cenzúra azonban még ezt sem engedte meg, és 1941. május 20-án visszavonhatatlan verdiktjével betiltotta a közlést.

Az utolsó felvonás... Az 1944. március 19-i számot, Várnai Dániel Kossuth című vezércikkével az első oldalon - még ki tudják nyomtatni a Világosság nyomda rotációsai, sőt a rikkancsok az utcára is kiviszik (majd délelőtt kobozzák el a megmaradt példányokat), de a megszálló hitlerista csapatok már hajnali három órakor megszállják a Conti utcai épületet, mint Budapest egyik legfontosabb, a repülőterekkel, a postával és a hidakkal egyenértékű stratégiai pontot. Tudták, hogy mit cselekszenek.

A hatalomban - gúzsba kötve

1945. február 18-án jelent meg, jelenhetett meg újra a Népszava, természetesen a Szociáldemokrata Párt központi lapjaként, s az is magától értetődött, hogy a főszerkesztői posztot újra Szakasits Árpád állt. „Újra és mégis itt vagyunk!” - hirdette Szakasits vezércikkének címe. Szakasits okkal utalt arra, hogy a Népszava és vele együtt a mozgalom túlélte az üldöztetések vad évtizedeit, de érezte: az új Magyarországon a szociáldemokráciára és a lapra megváltozott feladatok megoldása vár. „Hisszük, hogy a magyar dolgozó tömegek két nagy pártja, a Szociáldemokrata Párt és a Kommunista Párt őszinte és testvéri együttműködése megteremti (...) a boldogabb jövőnek a feltételeit. A két nagy szocialista pártnak ebben az együttműködésben rejlik az egyetlen biztosítéka annak, hogy nem lesz újra úr a bitangság, hogy a fasizmusnak még az írmagja is kipusztul, és nem gördülhet többé akadály a magyar fejlődés útjára, sem arra az útra, amely a szocializmus felé vezet. Hisszük, hogy a két nagy munkáspárt mellett ott fogjuk látni a magyar progresszió, a felvilágosult magyar értelmiség legjobbjait, és őszinte barátsággal gondolunk a Független Kiszegedőpártra, amellyel való fegyvertársi szövetségünk a magyar ellenállási mozgalom egyik legerősebb pillére volt. (...) A Népszava (...) régi szép tradícióit összeköti az új idők új követelményeivel, hogy kovásza lehessen a megújulásnak, és tiszta hangú hirdetője a meg nem alkuvó és törhetetlenül a célja felé törő szocialista politikának...”

Látható, hogy a vezércikk felettébb általánosan fogalmaz, ami nem csupán annak a jelzése volt, hogy Szakasits immár alig-alig foglalkozik a lappal, feladata a párt vezetése lesz és a kormány egyik irányítója. A Népszavát Száva István felelős szerkesztő (és mellette Erdődy János, mint helyettese) irányította, noha Szakasits neve megmaradt a lapon. A két vezető személye - mindketten a harmincas években kerültek a szerkesztőségbe - folyamatosságot ígért. Ugyanakkor a Népszava hagyományos munkatársi gárdája erősen megfogyatkozott. Sokan a háborús évek áldozatai lettek, vagy éppen a náci koncentrációs táborokban pusztultak el. A legnagyobb veszteség a szerkesztőség számára kétségtelenül Mónus Illés halála volt: az ő koncepciózus és művelt irányítása nagyon hiányzott a sorok újrendezésénél. Mások elhagyják a szociáldemokrata sajtót, állami feladatokat vállalnak. A Népszava egyik legregébbi munkatársa, egyszersmind a lap történetírója, Révész Mihály, például, a Magyar Távirati Iroda főszerkesztője lesz. És Szávának is sok más, közvetlenül politikai szerepet kell vállalnia, majd egy baleset hosszú hónapokra a kórházi ágyhoz köti. Talán az is idetartozik, hogy családi életének összeomlása - korábbi felesége Bán Antal, a párt egyik vezetője élettársa lesz - ugyancsak akadályozza őt kiváló tehetségének kibontakoztatásában.

Aztán tisztázatlanok a szerkesztőség belső erőviszonyai is. A Népszava munkatársa lett, a külpolitikai rovat vezetőjeként Horváth Zoltán. Horváth Zoltán már a háború előtt dolgozott a Népszavának és a baloldali értelmiség körében igen nagy tekintélynek örvendett. Jellemző az a vallomása, amikor elmondja: mint gimnazistát, nem kisebb személyiség irányította a szocialista világnézet felé, mint a Szabó Ervin, a Fővárosi Könyvtár vezetője, aki felfigyelt arra, hogy milyen könyveket olvas az ifjú könyvtárlátogató. Horváth ugyanakkor Szakasits közvetlen környezetében is komoly funkciót tölt be: szinte nélkülözhetetlen a párt külföldi kapcsolatainak szervezésében, fenntartásában. Tekintélye tehát vetekedett azokéval, akikre a pártvezetés rábízta a lapot. A korra jellemző, ám nem mindig igazságos az a vélemény, amelyet Böhm Vilmos, a párt egyik nagy öregje vetett papírra már újra emigrációban, 1949-ben: „Horváth ritka munkabírási ember. Éjjel-nappal dolgozott. Mindenre vállalkozott, s a sok munka a minőség rovására ment.” És Böhm, aki korántsem ellenezte volna a szociáldemokraták és a kommunisták egyenlő alapokon történő együttműködését (hogyan is tehetne volna a Tanácsköztársaság egykori hadügyi népbiztosa ezt?) kíméletlen ítéletet mond:

Horváthot „az idők sodra annyira aktivizálta, hogy - miként az események bekövetkezése után maga elismerte - ő vezette a Szociáldemokrata Pártot a kommunisták táborába, illetve a demokráciával együtt a megsemmisülés szakadékába.” Erre a tényre Horváthnak Rákosi börtönében kellett rájönnie.

Azt sem lehet elfelejteni, hogy megváltozott a szociáldemokrata sajtó struktúrája is, ami természetes fejlődés eredménye, hiszen a korábbi üldözött párt megkerülhetetlen hatalmi tényező lett. Megjelenik az országos terjesztési délutáni újság, a Világosság, amelynek népszerűsége és példányszáma hamarosan meghaladja a Népszaváét. Ugyanakkor munkatársakat is „elcsábít” a főlaptól. Erdődy János pedig éppenséggel a Dolgozók Világlapját is szerkeszti a Népszava mellett - ez a képes hetilap a korábbi, nagyon nagy olvasottságnak örvendő Tolnai Világlapja utóda volt, s a kispolgárságra kívánt hatni.

Ezek a gondok azonban eltörpültek a szociáldemokrácia legnagyobb dilemmája felett: milyen legyen az együttműködésük a kommunistákkal, illetve milyen legyen a viszony a Népszava és a Szabad Nép között. Ezt a viszonyt számos dolog terhelte. Ezen a helyen csak két zavaró és időnként súlyos konfliktusokra vezető tényről emlékezzünk.

1945 táján még közismert volt, hogy a Népszava munkatársai nem voltak teljesen tájékozatlanok a kommunista pártot és a kommunista világmozgalmat illetően. Nemcsak azért, mert a II. világháború éveiben illegális kommunisták is dolgoztak a szerkesztőségben, akik most, természetesen, elhagyták a Népszavát. A Népszava azonban a két világháború között meglehetősen sokat és tények alapján tájékoztatott a Szovjetunióról és Sztálin személyi diktatúrájáról, nem elhallgatva a koncepciós pereket sem, a régi lenini gárda teljes megsemmisítését. A tájékoztatást elsőrendűen azoktól az emigrációba élő orosz baloldali politikusoktól nyerték, akik a Szocialista Internacionáléban dolgoztak, s annak idején már Leninnel is vitatkoztak az orosz fejlődés útjait illetően. Ezek az információk és elvi állásfoglalások (amelyek - mint tudjuk - alapvetően megváltoztatták, például József Attila véleményét a kommunista mozgalomról) lényegesen különböztek a polgári, illetve a jobboldali újságok hasonló tárgyú közléseitől. A Népszava és a Szocializmus cikkírói a baloldali gondolkodás tragédiájaként élték meg azt, ami a magyar hírlapok többségének szenzáció volt, amelyet szinte rituális ismétlődéssel a szovjet rend hamarosan bekövetkező bukásáról szóló jóslásokkal fűszereztek, valamint - ritka kivételektől eltekintve - a Hitler-szövetség nélkülözhetlenségét ugyancsak ezzel indokolták. Ez utóbbiról a Népszavánál szó sem lehetett. 1945 után, amely a szociáldemokratáknak és a Népszavának igenis felszabadulást jelentett, ezeket a cikkeket a kommunista oldalon egyáltalán nem felejtették el, ellenkezőleg: gondosan számon tartották és az ötvenes években számos koncepciós perben vádként szerepeltek.

Justus Pál esetében az sem volt elegendő, hogy a Rajk-perben elítélték, mint „trockistát”, hanem 1956 után 1965-ben bekövetkezett haláláig, a kádári pártvezetés is ekként tartotta nyilván, s ennek megfelelően szorította háttérbe, hiszen egy ilyen vádnál súlyosabbal aligha illethettek bárkit. És az is azoknak az időknek a szelleméből következik, hogy ezeket a közléseket a szerzőik (fordítóik) nem felejtették el, s ezért valami különös büntudatot, zavartságot, önkritikai kényszert éreztek, s állandó személyes fenyegetettséget.

A közvetlen veszélyt azonban a Népszavára nézvést az jelentette, hogy a Szabad Nép - Révai József vezetése alatt és az ő terveinek megfelelően - egyértelműen kisajátította a baloldali sajtó irányítójának szerepét és a Népszavát amolyan másodhegedűsnek tekintette. Időnként pedig - okkal, vagy ok nélkül - kioktatta, sőt megszégyenítette. A Népszava pedig nem is annyira az elsőbbségért küzdött, mint inkább önálló arculatát igyekezett megőrizni. Ha a politikában ez nem mindig sikerült, annál világosabban különböztette meg magát a kultúra világában. A Szabad Nép - megint csak Révai már korábban kidolgozott koncepciójának megfelelően - igyekezett megszerezni a népi írók többségének támogatását, ami egyúttal

gesztus volt a szövetséges (egyések szerint titkos kommunista párttagokkal népes) Parasztpárt felé. A Népszava a múlt megítélésében keményebb volt. Lélektanilag teljesen érthető volt a szociáldemokrata publicisztika és irodalomkritika álláspontja. Ők voltak azok, akik megélték - sokszor személyükben is üldözötten - a Horty-rendszer negyedszázadát és ők voltak azok, akik közvetlen eszmei harcot vállaltak azokkal a szellemi emberekkel, akiket hosszabb-rövidebb ideig megtévesztett a jobboldali demagógia, vagy az antiszemitizmus. A Népszava ugyanakkor nem leszámolni akart merő bosszúvágyból vezéreltetve egyes személyekkel, hanem őszinte szembenézést kívánt a közelmúlttal. A Szabad Nép pedig sokszor elvtelenül csak azoknak óhajtott „megbocsátani”, akikben esélyes szövetségest sejtett a hatalomért folytatott harcban. Az igazi különbség ekkor az volt a két lap kulturális vonalvezetése között, hogy a Népszava vitatkozott, a Szabad Nép pedig diktálni akart.

A Népszava szerkesztőségében azonban a legnagyobb gondot az a kommunista követelés okozta, amelynek lényege az volt: fel kell gyorsítani a két munkáspárt egyesülését. A szociáldemokrata párton belül meglehetősen sokan voltak olyan tiszteltreméltó múlttal rendelkező politikusok, akik az együttműködés gondolatát, az egyenlőség alapján, támogatták, de semmiképpen sem akartak alárendelt szerepet vállalni, s ezért az egyesülését a leghatározottabban elutasították. A párt vezetője (egyúttal a főszerkesztő) Szakasits igyekezett az egyesülési akció hívei és ellenzői között egyensúlyi helyzetet fenntartani. „Amilyen határozottsággal és őszinteséggel állunk a két munkáspárt együttműködésének és szövetségének alapján (...) éppen olyan meggyőződéssel hisszük és valljuk, hogy a szövetségen belül az önálló, független és teljes szellemi és cselekvésszerű szabadságának birtokában élő Szociáldemokrata Pártra ebben az országban még súlyos, senki más által el nem végezhető munka és nagy jelentőségű történelmi hivatás vár” - szögezte le a Népszava 1946. május elsejei számának vezércikkében. És figyelmeztetésként azzal egészítette ki mondandóját: „A két munkáspárt testvéri szövetsége csak akkor lehet szilárd (...), ha egyik oldalról sem vetik fel a két párt teljes egyesülésének, fúziójának kérdését. Ennek az ideje meggyőződésünk szerint el sem érkezett.” Szakasits viszont nem tudta, hogy Sztálin, illetve Rákosi Mátyás szerint ez az idő már elérkezett. Pedig figyelmeztető jelek szép számmal akadtak. Például az a gyorsaság, amellyel végighajszolják Romániában, Lengyelországban, Szlovákiában, majd Csehszlovákiában az egyesülési folyamatokat. És érkeztek figyelmeztető jelzések a nyugati testvérpártok részéről.

A Népszava szerkesztőségét is szinte megbénította ez a szociáldemokrácián belüli konfliktus. 1947 nyarától, például, a pártvezetés két befolyásos tagja, az egyesülést ellenző Szélig Imre, illetve az egyesülést gyakorlatilag végrehajtó Marosán György valóságos cenzúrákat vezet be. Azok a cikkek, amelyek az egyesülés mellett, vagy akár csupán óvatosan ellene szólnak - csak e két politikus előzetes engedélyével kerülhetnek kinyomtatásra. Száva Szakasitsot követte - ingadozásaiban is, Erdődy súlyos veszélyt érzett az egyesülésben, de a leginkább Horváth Zoltán szorgalmazta a feltétel nélküli önfeladást. Elképzelhető, hogy akkor nem erre gondolt, de a végeredmény ez lett. (Száva Istvánt Rákosiék ugyanúgy börtönbe zárták, mint Horváth Zoltánt is. Szabadulásuk után Száva nagyon jó ifjúsági regényeket írt és visszavonult a politizálástól, Horváth Zoltán pedig - miután 1956-ban néhány hónapig a Népszava főszerkesztője - kiváló történettudományi munkákat ad közre a magyar századfordulóról, illetve Teleki Lászlóról, és szakmai lapokban védi a szociáldemokrata hagyományt. Még politikával is foglalkozott, aminek következményeként szigorú rendőri felügyelet alá helyzeték már a hatvanas években.)

A konfliktusok hatottak a lap színvonalára éppen úgy, mint példányszámára. A példányszám pedig fokozatosan csökken. Az olvasók elsősorban azért távolodtak el a Népszavától, mert - ez főleg a régi előfizetőkre vonatkozik - autentikus szociáldemokrata állásfoglalások helyett felemás tétovázást tapasztaltak. És ma már ez meglehetősen furcsán hangzik, de a Népszavát

pártlapnak tekintették, amely - az akkor még eleven megszokás szellemében - eligazít a napi politikai harcokban. Ugyanakkor a Népszavából fokozatosan eltűnik a párton belüli demokrácia is: a vezetés direktívái érvényesülnek és eltűnik a párttagság akár ellentmondásos véleménye. És egyre többen akadnak olyanok, kivált az értelmiségi körökben, akik az autentikus baloldali vélemény formálását a Szabad Népből látják.

Az is a Népszava autoritásának csökkenéséhez vezetett, hogy elveszítette korábbi rendkívül erős szakszervezeti támogatottságát. A Népszava nemcsak pártlap volt, hanem érdekvédelmi, a munkásság szociális követeléseinek teret nyitó orgánus is. Ez az idő is elmúlt. A Népszava végül is - kormánylap is lett, korábbi egyértelműen ellenzéki hangvétele eltűnt, a háború utáni nyomasztó életminőséget, a nyomort nem igen tette szóvá, illetve amennyiben bírálta, ez a kritika az elmúlt rendszer bűneinek elsorolására vonatkozott, ami igaz is volt, de nem elegendő. Ugyanakkor a szakszervezetekben ugyanaz a konfliktus dúlt, ami a szociáldemokrata párton belül: mit jelent a munkásegység? Az államosítás követelését? A nagytőke háttérbe szorítását? És az ezekben való közös fellépést? Ebben nem volt különösebb vita. Viszont az érdekvédelem új követelményeit már nem nagyon lehetett hangoztatni, hiszen az ipari-gazdasági tárcákat végül is a kommunisták és a szociáldemokraták vezették.

Amikor pedig a két munkáspárt egyesülése megvalósult - ez a szociáldemokrata Népszava végét is jelentette. 1948. június 13-tól a Népszava a szakszervezetek lapja lett. Az új párt új vezetése részint kiszorította a sajtóból a Népszavának azokat a munkatársait, akik elleneztek az egyesülést. Azok pedig, akik ezzel a lépéssel egyetértettek, egy-másfél évig egy különös színjáték tragikus szereplői lettek. A Népszava vezető munkatársait átvezényelték a Szabad Néphez, részint azért - úgymond -, hogy megtanulják az új kommunista sajtó szabályait, részint pedig azért - erről nyilvánosan nem esett szó - megfosztották őket korábbi közegüktől, tehát befolyásuktól, hagyományos olvasótáboruktól is.

A Szabad Nép és a Népszava ilyen formán megvalósított „fúziója” azonban más célt is követett és ez már a magyar sajtó egész struktúrájára vonatkozott. Ez Magyarországon ugyanúgy, mint a sztálini érdekövezethez tartozó országokban mindenütt a szovjet sajtómodell következetes és könyörtelen bevezetését jelentette. A hierarchia csúcsán állt a pártlap (Pravda - Szabad Nép), aztán következett a szakszervezetek lapja (Trud - Népszava), végül egy közelebbről meg nem határozott szereppel felruházott, talán a leginkább értelmiséginek nevezhető lap (Izvesztija - Magyar Nemzet). Akadtak országok, ahol a régi hagyományokat hordozó lapcímeket is eltüntették. Magyarországon megmaradtak, de ez egyáltalán nem jelentette azt, hogy a címek bármilyen formában kötődhetnek volna a múlthoz. A Népszava esetében pedig egyenesen kötelező volt a szociáldemokrata hagyománnyal való teljes és nyilvános szakítás.

Requiem helyett

Közel félévszázadnyi időre szakadt meg a Népszava kapcsolata a szociáldemokrata hagyománnyal. Annyira, hogy amikor ez a múlt már legalább említhető lett volna - addigra a szerkesztőség figyelmének előterében sem ez a hagyomány állt. Inkább vonzódott a népi írók tradíciójához, legalább kulturális közleményeinek többségébe. Még csak az sem biztos, hogy ez a vonal - ha egyáltalán beszélhetünk az 1949-től a rendszerváltásig tartó hosszú időszakban a szerkesztőségek által önként választott vonalvezetésről nem a központi sajtóirányítás ügyeletes vezetői által kiosztott szerep volt. Megfelelően annak a valóban tudatos osztályozásnak, amely a Népszava helyét, a sajtó-hierarchiában elfoglalt rangját a párt sajtó után közvetlenül, de mégis hátrányosabb helyen jelölte ki. Ahogyan igényelte a népi irodalom támogatását is, ugyancsak korlátozott terjedelemben.

Ismétlem azonban, hogy ezeknek az évtizedeknek a sajtótörténete lényegében feldolgozatlan. Emlékszünk még egyes kollégákra, egyes egyéni teljesítményekre. Ha ezúttal mellőzöm a nevek említését - nem azért történik, mert kihullottak volna a magyar sajtó jelentős személyiségeinek sorából, akik nehéz körülmények között, részben ezeket elfogadva, olykor a határokig elmerészkedve (azokig a bizonyos „falakig” - Kovács András filmjének címét kölcsönözve a jelenség megnevesítésekor), de olvasható és friss újságot akartak csinálni. Másról van szó: sem a Rákosi-kor, sem a Kádár-korszak (egymással össze nem hasonlítható körülmények között) - a kor lényegéből következően - az önálló lapcsinálást, az önálló politikai véleményalkotást lehetetlenné tette. Ezeknek az évtizedeknek a sajtótörténetében - ha nem propagandacélokat követ egy vállalkozó szellemű szerző - egészen más kritériumok vizsgálata szükségeltetik. Egészen egyszerű példát említenék, amely azonban korántsem mellékes... Sem a Népszava, sem a többi napilag példányszáma nem a szerkesztőség teljesítményétől függött (illetve csupán elhanyagolható mértékben), hanem a legfelsőbb politikai vezetés döntéstől, amelyet még csak indokolni sem kellett, hiszen a rotációs papír kiutalása központilag és gyakorlatilag megfellebbezhetetlenül történt.

Különben is: manapság a társadalmi küzdelmek egyik alapvető problémája minden posztkommunista országban, hogy a baloldal hogyan és milyen mértékben képes a korszerű szociáldemokrácia európai trendjét vállalni. Ez elsősorban aktuális kérdés Magyarországon éppen úgy, mint a cseheknél, a lengyeleknél, a románoknál, a horvátoknál. Ezek a szerencsésebb társadalmak, mert ezekben volt a szociáldemokráciának hagyománya, mert a szlovákoknál, a szerbeknél gyakorlatilag ilyen nem létezett. A jelen és a jövő szociáldemokráciáját, természetesen, nem a múlt, az évtizedekig letagadott, a köztudatból tudatosan száműzött múlt fogja meghatározni. És ezen belül nem egy sajtótörténeti esemény. Ezt tudnunk kell, ha nem vagyunk naivak. De azt is tudnunk szükséges, hogy e múlt megismerése nélkül nehezebb a jövő tendenciáinak kijelölése. Ennek a múltnak az egyik nem lényegtelen szelete pedig a Népszava históriája, amelyből töredékeket igyekeztem megmutatni az olvasónak.

Egy bölcsepsz a mozgalom útvesztőiben

Horváth Zoltán két alkalommal vezette a Népszavát egyszer 1945-től '49-ig, letartóztatásáig, majd a kiszabadulása után, a forradalom alatt. '56 őszén szinte ki sem mozdult a szerkesztőségéből, csak akkor ment haza, amikor az utolsó cikke megjelent. A meggyőződéses baloldali gondolkodású értelmiségi elhatározta, hogy nem foglalkozik többet politikával, mégis haláláig rendőri felügyelet alatt állt. Alakjáról fiával, Horváth Ádám rendező, egyetemi tanárral beszélgettünk.

- Milyen szerepet töltött be édesapja a hajdani Népszavánál?

- Az első időszakban közvetlenül a háború után külpolitikai rovatvezető volt, a saját újságírói arculata kevésbé érvényesült. Főszerkesztőként pedig már a fordulat éve után dolgozott.

- Hogyan került az újsághoz?

- Tudni kell, hogy az én szüleim elváltak, én pedig anyámmal éltem. Voltak elég hosszú időszakok, különösen kiskoromban, amikor nem is találkoztunk, hiszen ő emigrációban élt elég sokáig Franciaországban a háború előtt. A háború vége után már aktívan tevékenykedett a szociáldemokrata pártban. Hajdanán még Jászi bécsi emigrációjában is megfordult, és neki ebben a körben nagyon sok barátja volt. Szociáldemokrata kapcsolatai, nekem azért voltak furcsák, mert anyai részről a népi írók világához fűzött erős kapcsolat. A Válasz szerkesztője anyám második férje, Sárközi György volt; és én ott ismertem meg sokak között Móricz Zsigmondot, Szabó Pált, Németh Lászlót. 1944. március 20-án, a német megszállás idején láttam együtt először Horváth Zoltánt és Sárközi Mártát, megbeszélték, hogy kell eltűnni gyorsan a világból. Utána szívélyes maradt a viszony közöttük, de érezhető volt egy politikai szembenállás, mely egy vérbeli középutas, és egy baloldali közt lehet. Ellentétük nem fajult soha üvöltözéssé, de az ugratások mindennaposak voltak. Apám büszkén emlegette egyszer, hogy egy brigádot róla neveztek el. Anyám elkezdett röhögni, ugyanis a vállalat fürdőszoba felszereléseket gyártott, és rajzolt róla egy karikatúrát, melyen a fehér vécén ülve ábrázolta, Horthyt idézve, aki fehér lovon vonult Budapestre.

- Milyen ember volt az édesapja?

- Művelt, sok nyelven beszélő könyvkészítő, lektor, bölcsepsz értelmiségi volt, mégis nyakig belekeveredett a politikába. A Népszava mellett ráadásul az egyesült, új pártban központi bizottsági tag és országgyűlési képviselő is lett. A háború előtt Világtörténelmi Lexikont készített, mely ma könyvritkaságnak számít. Kifejezetten baloldali szocdem alkat volt és háborús viszonyban volt a népi írók táborával.

- Milyennek ismerte az akkori szerkesztőséget?

- Sajnos keveset jártam be az újsághoz, jóformán csak a zsebpénzért, néhány emberre emlékszem csupán, mint Erdődi Jánosra, aki egy nagyon finom tollú, igazi vérbeli szociáldemokrata gondolkodású személyiség volt, és amikor a Népszava megszűnt a szociáldemokrata párt lapja lenni, akkor Várkonyi Zoltán forgatókönyvírója lett, a Jókai-filmek mind az ő nevéhez fűződnek.

- Édesapja hogyan vélekedett a pártegyesülésről?

- Még láttam édesapámat, aki mint szociáldemokrata funkcionárius, Népszava újságíró, egy nagygyűlésen beszélt a pártösszevonás ellen. Amikor a szociáldemokraták egyesültek a kommunistákkal apám egyre inkább belekeveredett a politikába, és végül a Népszava főszerkesztője lett, egész addig míg le nem csukták 1949-ben.

- Hogy emlékszik az akkori Népszavára?

- A Népszava 1945 és '48 között tényleg baloldali, szocdem lap lehetett, és semmiképp nem volt azonos a Szabad Néppel. Azt hiszem, apám nem volt rossz főszerkesztő és nem írt rosszul, de nem szerettem a cikkeit.

- Miért?

- Politikailag nem értettem vele egyet. Harmadik utasnak nőttem fel gyerekkorom óta, és én abban körben éreztem magam otthon, melyet Bibó István neve fémjelzett. Fokozatosan tolódott balra a lap, apám nemkülönben.

- Miért tolódott politikailag balra?

- Valószínűleg a háború és az illegalitás érlelte dühödtté, a jobboldal harcos ellenfelévé.

- Hogy emlékszik vissza édesapja letartóztatására?

- Utolsó alkalommal, amikor a szerkesztőségben jártam, éppen az Agráregyetemről rúgtak ki, apám pedig még szabadlábon volt, és nagyon fel volt háborodva. Egy hetet pihentem a Balatonnál, és abban maradtunk, ha visszajövök, bemegyek a Népszavához. A portánál megállítottak, és kérték, hogy szóljak fel telefonon. Ila, a titkárnője, aki sok évvel később harmadik felesége lett, megkért, hogy ne jöjjek fel, hanem hívjam fel apám feleségét otthon. Tőle tudtam meg, hogy előző este vitték el.

- Mi történt, amikor édesapja '56-ban kiszabadult?

- Amikor hét év börtön után kiszabadult és rehabilitálták, akkor még egyszer visszavette a lapot. Nem tudom, kinek a rábeszélésére, de újra főszerkesztő lett. Jellemző a személyiségére, hogy a börtönévek után néhány nappal már teljesen tájékozott volt, és hamarosan ismét felkészült szerkesztő lett. Végül valamilyen különös ösztönytől indítva a lap 1956. november második számában, nyílt leveles cikkben búcsúzott el, mondván, hogy a magyar forradalom megtette a magáét és győzött. Ő pedig hét év börtön után szeretné a történeti kutatásnak szentelni az életét. Teljesen más színezete lett volna a lemondásának, ha november ötödikén írja meg a levelét.

- Lemondása után hogyan élt?

- Történészként kezdett el kutatni, és megírta a Századforduló című munkáját, mely nagy sikert aratott. Hatvanegynéhány éves korában lett kandidátus. Teljesen kivonult a politikából, ezzel együtt 1966-ban rendőri felügyelet alá helyezték.

- Miért?

- Nem tudni, sem Aczél sem Kádár nem kedvelte. Szűk baráti társaságban szilveszter este mondott valamit, és pár nappal később figyelmeztette őt Nyers Rezső, hogy rendőri felügyelet alá akarják helyezni. A felügyeletet csak halála előtt tíz nappal oldották csak fel. Valószínűleg egy elfajzott értelmiséginek tartották, aki többet beszél, mint amennyit kell.

Podhorányi Zsolt

Faludy szerkeszt

Faludy György költő, Amerikai emigrációjából hazatérve, 1946 és 1950 között a Népszava irodalmi szerkesztője volt. Útja aztán innen vezetett Recskre. Az idős költő most felidézi a laphoz fűződő emlékeit.

- A két világháború között mekkora volt a Népszava politikai és irodalmi rangja?
- Az egyetlen lap volt, amelyik Hitlert és Mussolinit is kezdettől támadta, illetve le merte írni, hogy a Horthy-korszak zsidó törvényeinek végzetes következményei lesznek. Az egyetlen lap, amit igazán dicsérni lehetett a háború alatt, csak a Népszava volt. A Magyar Nemzet harcias volt olykor, de igazából nem mert a kérdéshez hozzányúlni. Igen nagyra tartottam Szakasits Árpádot, a szociáldemokrata párt elnökét, aki háború alatt szerkesztette a lapot. Amilyen rossz államelnök és túrhetetlen politikus volt a háború után, olyan remek főszerkesztője volt a Népszavának. Amikor Amerikában a II. világháború alatt, Lisszabonon át megkaptam a lap egy-egy példányát, majdnem annyit tudtam meg belőle, mint a Washington Postból, vagy a New York Times-ból. Irodalmilag viszont az volt a baj volt, hogy a Népszavánál voltak a proletár írók, akiket kötelezően le kellett hozni. Ezeket a rettenetes írások voltak.
- Mikor publikált először a Népszavában?
- Elsőként az Óda Magyar nyelvhez című versem jött le a lapban, 1934-ben. Tudja a Horthy-rendszer és a háború alatt én az emigráns és az amerikai katona rendszeresen publikálhattam a Népszavában.
- Ön 1946-ban tért haza Amerikából. Ezt követően szinte azonnal a szociáldemokrata párt lapjának, a Népszavának az irodalmi szerkesztője lett. Hogyan került a laphoz?
- A Népszavához, a szociáldemokrata pártot irányító Kéthly Anna tett be, akivel régi barátságban voltam. Kéthly részint azért tett be a laphoz, hogy állásom legyen, részint pedig azért, hogy ellensúlyozzuk a kommunistáknak elkötelezett szerzőket. Például Horváth Zoltánt, a lap későbbi főszerkesztőjét, aki a lapnál is megpróbálta kiszolgálni a kommunis-tákat. Horváth azt remélte, hogy Rákosi Mátyás a kommunista párt főtitkára külügy-miniszterré fogja kinevezni. Az eredmény az volt, hogy lecsukták.
- Nem csak Kéthly Anna bízta, hogy legyen a szerkesztőség tagja.
- Bíró Zoltán a kommunista párt kulturális osztályának a vezetője szintén arra próbált rávenni, lépjek be a Népszavához, illetve a Szociáldemokrata Pártba, és úgymond készítsek jelentéseket a hangulatról. Én ezt kereken megtagadtam.
- Mégis a Népszavánál kezdett dolgozni, nem félt-e attól, hogy a visszautasítás után Bíró bosszút áll önön?
- Ez akkor, hangsúlyozom akkor, teljesen lehetetlen volt. Bíró a lakásán próbált meg rábírní a spicelkedésre, de amikor visszautasítottam, akkor örökre végeztem vele, nem éreztem a visszautasítás veszélyét. Ezt követően végleg lemondtak rólam.
- Hogyan készült a Népszava, kikből állt a szerkesztőségi gárda?
- A Népszava volt talán az egyetlen jókedvű újság. A mai időkben igazán nehéz elképzelni, hogy mindössze 12-en csináltuk a lapot. Három óra tájban mi, a lap fő figurái összejöttünk a Rákóczi úti kávéházban, megbeszéltük, hogy mit csinálunk, délután négykor átmentünk a szociáldemokrata párházba, ahol az első emeleten volt a Népszava szerkesztősége, meg-

csináltuk a lapot, hat órákor, hét órákor, fél nyolckor hazamentünk. De a lap jó volt, sokkal jobb, mint később, amikor 40-50-en készítették és egy nagy szemét volt az egész. A fő figurák a lapból tehát az Erdődy Pista, Száva Pista, Vészi Bandi, Palotai Boris, Szabó Pista, illetve Andreánszky Pista voltak. A Száva Pista volt a főszerkesztő, akit mindnyájan rendkívül szerettünk, kedves, okos, józan és mérsékelt ember volt. Na most a Palotai Boris egy naiv, de nagyon rendes nő volt, akinek állandó bajai voltak a férjével, aki egy kommunista kém volt. Amikor ezt Boris 1949 tájékán megtudta, akkor elhagyta a férjét. Egy kommunista kémtől elválni, óriási dolog volt. Szóval le a kalappal a Boris előtt, akivel különben többnyire egy szobában voltam. Amikor 1950-ben lecsuktak, akkor Boris telefonált a feleségemnek, hogy nem mer vele érintkezni, de minden csütörtökön délután négy órákor fel fogja hívni, és ezt csinálta három évig. A Vészi Bandira viszont haragszom. Amikor lecsuktak, akkor két héttel később egy taggyűlésen vagy min, a feleségemet, Fehér Zsuzsannát nyaggatták, hogy mondjon már valami rosszat rólam, csak észrevette, hogy nyugati kém vagyok, hogy összeküvést szerveztem a köztársaság megdöntésére, és hasonló örülségeket. A Zsuzsa azt mondta, hogy ő rosszat rólam nem tud. Akkor a Vészi Bandi felállt, és azt mondta: nem szégyelled magad, hogy így beszélsz erről az amerikai kémről, akiről mindnyájan tudtuk, hogy valójában kicsoda? Amire a Zsuzsa azt mondta, azért jöttél fel hozzánk három éven keresztül, minden csütörtök este a Népszava Villájába, ahol laktunk, hogy barátkozz velünk, a kémmel? Abban a pillanatban Bandi elhallgatott, és mindenki röhögött. Senki nem hitte el, hogy én imperialista kém vagyok.

- Miközben a Népszava irodalmi szerkesztője volt, magára az irodalmi munkára mennyi ideje jutott?

- A verseken kívül szinte másra nem is jutott időm. A szerkesztőségbe mindenki bejött 12-kor és éjfélig maradt, nehezen lehetett ezt elviselni. Én voltam az egyetlen, aki juszt is lement a kávéházba, vagy este 9-kor hazamentem. A többiek tartották magukat az előírásokhoz és ez rettenetesen unalmas volt. Aztán később persze nem volt unalom, mert a feleségem is a lapnál dolgozott. Az egy gyönyörűség volt. Viszont Zsuzsával állandó bajom volt, mert bedőlt a kommunisták szövegének. Például, hogy Sztálin szerint a világ népei lassanként oroszul fognak beszélni.

- 1946-ban azért már világossá vált: a szociáldemokrata pártot előbb-utóbb bekebelezi a kommunista párt. Hogy tudott ebben a légkörben dolgozni?

- Készült a lap, majdnem mindjárt tudtuk, hogy a bukás felé megyünk. Annak ellenére, hogy rengetegen ápoltak bennünket hamis elképzelésekkel, hazugságokkal. Például amikor Szakasits Árpád, a szociáldemokrata párt elnöke, későbbi köztársasági elnök hazajött Moszkvából, bejött a szerkesztőségbe. Mesélte, beszélt Sztálinnal, aki azt mondta neki: a szociáldemokrata pártot meg kell tartani Magyarországon, a kommunistáknak nem szabad elsöpörniük, ez Sztálin üzenete. Ez 1947 elején lehetett. Szóval táplálták a hamis reményeket bennünk, melyekre aztán a jelenségek rácafoltak. 1947. január elsején a Népszavában még megjelenhetett egy versem, amely nyílt támadás volt ellenük. Másnap persze jött a „válasz” a Szabad Népben, ahol azt állították rólam: lázadó vagyok és nihilista, bár egyik sem voltam soha életemben. Lassanként úgy alakult, hogy nem tudtunk kritizálni, csendesesen duzzogtunk. Ekkora már igen elkeseredett volt a szerkesztőségben a hangulat. Az első nagy negatívum Andreánszky Pistának, a Népszava rendőrségi riporterének a menekülése volt, aki végül szerencsésen ki is került Belgiumba. Aztán Hámosi Lacit, a lap belpolitikai újságíróját szintén kikezdték. Ez 1947 vége felé volt. A nagy változás akkor jött amikor 1948-ban a szociáldemokrata és a kommunista párt egyesülését követően, a kommunista párt átvett bennünket. Szerencsére azonban először Zelk Zoltánt, a költőt küldték a nyakunkra, aki azért elég baráti volt velünk szemben, de azért néha kellemetlenkedett. Zelk amúgy annak a Horváth Zoltánnak a helyére került, akit lefogott az ÁVH. Éppen nyaraltunk Balatonfüreden és a

lapból tudtuk meg, hogy Horváth eltűnt, ugyanis az újságban csak annyi állt, a lapot szerkeszti a szerkesztőbizottság. Ilyen viszont nem volt. Zelket helyét később Komor Imre vette át, akit aztán egy ÁVO-s követett a főszerkesztői székben, ez már 50-ben volt. Ő avval foglalkozott, hogy följelentett embereket az ÁVO-nál, írni viszont nem tudott. Ekkora, szomorú, de a Népszavából egy olvashatatlan újság lett. Emlékszem, öten vagy hatan maradtunk, akik írni tudtunk. A többinek fogalma sem volt róla, és nem is tanulta meg, hogy kell lapot csinálni. Az úgynevezett újságírók zömmel fiatal munkások voltak, akiket felfogadtak, hogy a Népszavában írjanak. Egyedül az a pár csibész érezte jól magát, akik az ÁVO-s összeköttetések révén kerültek a szerkesztőségbe. Ez volt a vég. Legalábbis számomra. Mindenki elkerült a Népszavától. A Száva Pista odahagyta a lapot, a Hámori az Stockholmba ment, az Andreanszky Brüsszelben volt, Horváth Zoltán börtönben ült, és én is.

- Hogyan alakult a kapcsolata Népszavával, amikor 1953-ban kiszabadult a recski fogolytáborból?

- Egyáltalán nem dolgoztam a Népszavának. Egy-két ritka alkalommal írtam cikket, de azt is csak '56-ban.

Nagy György

Vállalom az életutamat

Nyers Rezső a szociáldemokrácia doyenje, akinek neve összeforrt az 1968-as gazdasági reformkísérlettel, s élete fiatalon összekapcsolódott a Népszavával. Mint a Szociáldemokrata Párt Országos ifjúsági Bizottságának tagja a Conti utcai székházban a padlástér helyiségein osztozkodott Mónus Illéssel, akit akkor már a hatóság eltiltott a Népszava vezetésétől, de meghatározó szava volt a párt és a lap sorsában is. Nyers Rezső a korabeli kommunista párt és a szociáldemokrata párt közötti különbséget így summázta: „a kommunista pártban csak azt lehetett mondani, ami kötelező volt, nálunk pedig mindenki azt mondta, amit akart, de ez sem volt kötelező”.

- Miként került kapcsolatba a Népszavával?

- Tizenötéves koromtól rendszeresen olvasom. A nyomdászok, amikor én nyomdász tanuló voltam két újságot olvastak: szakmai lapjukat, a Tipográfiát és a Népszavát. De hát a Népszavát a szakmunkások zöme éppúgy olvasta, mint a baloldali értelmiség. Később, amikor már a nyomdász szakszervezet ifjúsági csoportjának vezetője voltam Ságvári elküldött egy összejövételre, ahol a népi írók tanácskoztak. Ez, miként sok egyéb előzmény is, szükséges volt ahhoz, hogy a hatalmas visszhangot kiváltó 1941-es karácsonyi Népszavát sikerült a szó szép, eredeti értelmében Népfreontosan megcsinálni. Szakasits Árpád, mint a lap szerkesztője volt a fő kezdeményezője ennek a számnak, de segített a márciusi frontos, kommunista Kállai Gyula is. Én csak kevésbé jelentős operatív dolgokban segédkeztem, futárként hoztam-vittem írásokat. Az összefogás gondolatát megjelenítő lapszám egy olyan pillanatban látott napvilágot, amikor két Magyarország volt. Az egyik Gömböséké, Gömbös utódaié, akik a nemzeti érdekre tekintet nélkül lökték volna be hazánkat a háborúba; a másik a nagyobb és progresszívebb része az országnak a kimaradás lehetőségét kereste. Ilyen pillanatban jelent meg a karácsonyi Népszava, amelyben arról volt szó, hogy a nemzet érdeke a demokratizálódás és a szociális önvédelem. Szakasits vezércikke mellett, Bajcsy-Zsilinszky Endre, Szekfű Gyula, Móricz Zsigmond fémjelezték, hogy valóban megvalósult az összefogás.

- Időben jelentőset ugorva, elkötelezett szociáldemokrataként, miképp élte meg, amikor Rákosi bedarált az MDP-be a szociáldemokrata pártot?

- Nem akartuk az egyesülést, minden erővel dolgoztunk ellene, de a kommunista szalámi-politika erősebbnek bizonyult nálunk.

- Mi tartotta az MDP-ben?

- A munkásszolidaritás és a tény, hogy az alternatíva a politikai életből való kizárás volt. Vállalom az életutamat.

- A forradalmat, hogy élte meg?

- Nagy Imre elkötelezett híveként, örömmel töltött el, hogy sikerült a begyűjtési rendszeren lazítani, és örültem volna annak is, ha kimennek az oroszok. Magával a forradalommal szemben sok fenntartásom is volt, azt lehetetlennek tartottam, hogy semleges országgá válhassunk.

- Kádár kormányában a közellátási kormány megbízotti szerepet látta el. Miként élte meg Nagy Imre kivégzését?

- Ekkor már Kádár közbenjárására a Szövosz elnökeként dolgoztam. A hír mélyen lesújtott, mentség nincs rá, ám köztudott, hogy élete végén Kádár is ebbe rokkant bele. Én ugyanakkor nem tudtam kiszállni a politikai életből, küzdöttem a reformokért, hiszen a híres '68-as

gazdasági reformtervet már 1957-ben elkezdtek kidolgozni, és próbáltuk mérsékelni a kollektivizálás ütemét is.

- Mikor vállalt először komolyabb konfrontációt a pártvezetéssel?

- A '68-as csehszlovákiai bevonulás után kritikai álláspontra helyezkedtem és egyfajta eurokommunista szemléletet vallottam a magaménak. Ez a brandti gondolathoz hasonlítható leginkább: a szovjet biztonságpolitika elfogadása mellett a demokratikus elkötelezettség és a nyugatra nyitás óháját foglalta magában.

- A rendszerváltást megelőzően az Új Március Front nyilatkozatát, amely Nagy Imre rehabilitálását is kéri, ön is aláírta. Ezt látta Kádár?

- Hogyne, én vittem be neki. Tanulmányozta, majd azt mondta, lényegében egyetért vele, de arra kér, hogy ne közöljük. Amikor kikísért a szobájából megkérdezte tőlem, hogy bevigye-e a dokumentumot a politikai bizottság elé? Én azt válaszoltam, kifejezetten kérem rá. Ez lett a vesztem majdnem, mert ezután a párt fegyelmit kezdeményezett ellenem, de akkor már késő volt, nem jutottak semmire.

- Milyennek látja ma az MSZP-t?

- Valódi szociáldemokrata pártnak, három önálló, egymással is vitázó platformmal. Szilárdan bízom abban, hogy a párt megtartja választói bizalmát, miképp abban is, hogy a nagy tömegek is megértik: be kell lépünk az Európai Unióba, a nemzeti felemelkedésünk érdekében.

Petri Lukács Ádám

Illegalitás gyertyafényben

Szakasits Árpád, a magyar szociáldemokrata mozgalom egyik vezető személyisége nevéhez fűződik a Népszava híres 1941-es karácsonyi lapszámának megjelenése, miután 1939-ben ő lett a lap főszerkesztője. Leánya, Schifferné Szakasits Klára három könyvében ezeknek az éveknek az eseményeit is megírja. Schiffer János főpolgármester-helyettest arról kérdeztük, hogyan él a család emlékezetében nagyapja és a Népszava kapcsolata.

- Normális időkben az unokák a nagypapák térdére ültetve hallják először a családi legendárium történeteit, az ön esetében ez hogyan történt?

- Sajnos, nem sok idő adatott meg arra, hogy a térdére ültetve meséljen az életéről. Másfél éves voltam, amikor 1950-ben nagyapámat és édesapámat az úgynevezett szocdem-per fővádoltjaiként elítélték. Nagyapám 1956 tavaszán szabadult ki a börtönből, akkor már úgymond nagyfiúnak számítottam a térden lovagoltatáshoz, s még kamasz voltam, amikor 1965-ben elveszítettük őt. Másként ismertem meg a nagyapámhoz fűződő történeteket. Ha szabad azt mondanom, beleszülettem annak a megtapasztalásába, hogy a család életében közvetlenül volt jelen a történelem, s ennek részeként a Népszava. Tudom, ez a kapcsolat nagyon hosszú ideig tartott. Tíz évig külső munkatársként írt a lapba, harminc éven át volt a szerkesztőség rendes tagja. A Népszava kivételes helyet foglal el nagyapám életpályáján, mert a lap jelentősége, szerepének fontossága soha nem volt megkérdőjelezhető. Azon folytak, s tán még a jövőben is folynak majd viták, hogy vajon progresszív gondolat volt-e a munkásegység gondolata 1948-ban, amit nagyapám képviselt, vagy indokolt volt-e a szociáldemokrata párton belüli baloldaliság, ám a Népszava által képviselt szellemi érték vitathatatlan. Vitathatatlan, hogy a harmincas években, amikor a fasiszta ideológia mind erőteljesebb térhódítása volt tapasztalható, a lap a baloldali értelmiség, a magyar szociáldemokrata mozgalom szellemi műhelye lehetett és volt is.

- Szakasits Árpád főszerkesztése idején jelent meg a Népszava híres, 1941-es karácsonyi száma.

- Kemény és élénk vita tárgya lett a későbbi időkben az, hogy kinek mekkora érdeme volt e lapszám megszületésében, kinek a gondolata, szelleme segítette világra. Politikai színezetű kérdés lett tehát, hogy kinek az érdeme, s mekkora szerepe volt benne például az illegális kommunistáknak. Édesanyám írt is erről részletesen a könyvében. Nagyapám ezt a vitát a maga részéről azzal intézte el, hogy teljesen mindegy, kié az érdem, az a fontos, hogy a háború kiterjedésének idején egy ilyen lapszám megjelent. Azt senki nem próbálta, mert természetesen nem is lehetett elvitatni, hogy ő volt a lap főszerkesztője és ő írta a karácsonyi szám vezércikkét. Családi történetekből ismertem meg a körülményeket, amelyek között a lapszám előkészítése folyt. Akkoriban nem volt egyszerű dolog az ő szellemi körébe tartozó embereknek csak úgy összejönni, a nagyapámékat is figyelték már azokban az időkben. Nem engedhették meg maguknak, hogy kockáztassanak, így nagyapám azt találta ki, hogy születésnapi ünnepséget rendez édesanyámnak, így a gyanú árnyéka nélkül vendégségbe hívhatja azokat, akikre a lapszám koncepciójának, szellemiségének kialakításában számított. Ez így is történt, szeptember 6-án, az édesanyám születésnapi tortája mellett került terítékre a karácsonyi lapszám koncepciójának megbeszélése is. A családi ünnepség örve alatt tisztázták, hogy milyen szellemiség és hogyan szólaljon meg a cikkekben, hogy ki kit kér fel írásra, ki kit tud megkeresni, s hogy milyen taktikát érdemes megválasztani a cenzúra kijátszására. Nem ez volt az egyetlen családi programnak álcázott megbeszélés. Volt, hogy Pali bátyám fürdetésének szertartását megsejmlélni jött fel a Donáth vagy a Haraszi házaspár. Gyerek-

nézőbe jöttek, de a téma természetesen a teendők megbeszélése volt. Más alkalommal a Sváb hegyen tett családi kirándulás volt az álca a megbeszélésekhez, s ezek a taktikák jól beváltak.

- A cenzúra kivédésére milyen módszer vált be?

- Az nyilvánvaló volt, ha az egész lapszámot egyben adják le cenzúrázásra, akkor kizárt, hogy megjelenhet a lap. Ezért „csepegtették” a cikkeket. Hol egy Szentgyörgyi-írást, hol egy Szekfü-cikket küldtek be, s így sikerült apránként és egyenként átcsúszniuk a cenzúra ellenőrzésén. Arról is hallottam otthon történeteket, hogy milyen nagy vita előzte meg a taktika megválasztását. Komoly politikai eszmecsere folyt annak mérlegeléséről, vállalható-e annak a rizikója, hogy betiltják a lapot, vagy célravezetőbb-e a cenzúra kijátszása.

- Őriz-e a család tárgyi emlékeket, személyes tárgyakat, amelyek Szakasits Árpád és a Népszava kapcsolatára utalnak?

- A családuk többször került olyan helyzetbe, hogy a tárgyakra nem sok gondot fordíthatott. Kiürítették a nagyapámék lakását, a miénket is, az eltűnt, széthordott holmik közül nagyon kevés került később vissza. Édesanyám nevetve mesélte később, ha valahol felfedezett egy-egy darabot a bútoraink közül. Tudom, hogy a testvéreimről készült 1948-ban egy-egy kerámia fejszobor. Ezek is eltűntek, s később a pártközpont egyik üdülőjében fedezték fel az egyiket, amikor vendégségben jártunk ott. Azt hazahoztuk, mert a miénk volt, de nagyon sok személyes emléknél nyoma veszett. Ma a szobám falán őrzök egy 1946-os eredeti Népszava oldalt, amelyen nagyapám vezércikkben köszönti a napot, amikor Magyarország államformája köztársaság lett. Ez a lapszám sem családi örökség, egy ismerősöm őrizte meg magának, s később tőle kaptam ajándékba.

- Eredeti kéziratot sikerült megmenteni?

- Sajnos, az 1950 előtt írt cikkek egyetlen egyet sem őrzünk, így a Népszavának írtakból sem. Nagyapám nagyon szeretett verset írni, ezek többsége a Népszavában jelent meg. Kéziratok csak az 1950 utáni börtönévekből és a kiszabadulás utáni időszakból maradtak meg, de a család emlékezetében annál elevenebben őrzik annak az egykori Népszava-szerkesztőségnek az eleven szellemét, ahol nagyapám valósággal vonzotta maga köré az embereket. A társaságában mindig lehetett érdekes emberekkel, az értelmiség neves képviselőivel találkozni. A könyvtárában például számos dedikált példány foglalt helyet olyan művészekről, mint például Füst Milán, s az ajánlások hangja a kölcsönös megbecsülésen alapuló kapcsolatról tanúskodik. Édesanyám meg is írta a könyvében, hogy édesapámmal együtt mindig szívesen ugrottak fel hosszabb-rövidebb időre a szerkesztőségbe nagyapámhoz. Ha olykor szóba került köztünk az az egykori szerkesztőség, a visszaemlékezésekben mindig őszinte nosztalgiát éreztem.

Bársony Éva

Az éposz pátosza és a sajtó munkásai

Révész T. Mihály az Országos Rádió és Televízió Testület elnöke, egyetemi docens. Kutatóként szakterülete a hazai sajtójog és annak története. A Népszavához azonban személyes szálak is fűzik, hiszen nagyapja, Révész Mihály évtizedeken át volt a lap meghatározó szerzője.

- Talán ildomos lenne, ha most a százharmincadik évforduló után valaki igazán fel gyúrná az inge ujját, s hozzá látna a nagy elődök munkásságának monografikus igényű megörökítéséhez. Önt ez nem foglalkoztatja?

- De mennyire. Különösen azóta, hogy a politika mind kevésbé varázsol el, s visszatértem egykori szerelmemhez, a jogtörténethez. Az előttem álló néhány évben ezért több kötetben befejezem a sajtószabadság magyarországi történetét felvázoló körkép megfestését, s ezen közben, e munkával párhuzamosan előveszem majd nagyapám hét-nyolcezer oldalas naplóját és az apám jó ezer oldalas emlékiratát, hogy néhány év múltával e források szereplői is meg-elevenedhessenek. Nagynevű elődeim élete, különösen a Népszava szerkesztésében majd fél évszázadig közreműködő nagyapám küzdelmes sorsa valóban egy volt a Népszava minden-napjaival. Vagyis családi örökségem okán is foglalkoztat a Népszava története, s amint szabadulok az idő szorításából hozzáfogok majd feltárásához.

- Milyen szempontok szerint lehet feldolgozni egy ilyen hihetetlen terjedelmű dokumentum-anyagot?

- Kétféleképpen lehet ehhez a témához közelíteni: szaktörténészként, de így feltételezhető, hogy a választott téma anyaggazdagsága és tényszerűsége okán száraz írás születik. Amúgy is ha az ember sajtótörténeti munkákba lapoz, ritkán kell nyugtatóhoz nyúlania. A másik a krónikás módszer lehetne, amely behelyezi a lapot a változó korba, amelyben működött. Ebből azonban nemigen lehet kihagyni a szubjektív elemeket. Már csak azért sem, mert a Népszava mindig nehéz körülmények között és ellenére működött. A legmegfelelőbb műfaj tehát, ahogy Szakasits Árpád írta hajdanán, az éposz lehetne. „Az éposz pátosza nélkül alig lehet hozzányúlni a tollhoz, amellyel méltatást akarnánk írni arról a gyönyörű küzdelemről, amelyet a Népszava vívott...”- elmélkedett a lap egykori főszerkesztője. Ha tehát valakit érzelmileg is megérint a történet, akkor még az érzelgősségtől is alig szabadulhat, miként az megesett nagyapámmal is abban a hetvenötödik évfordulóra írt kötetben. Arra gondolok, hogy ha valaki a laphoz tartozó szerzők életének útját külön-külön is megpróbálná megvilágítani, akkor az megannyi hősköltemény lehetne. Mindent összefoglalva: én nem tudnék száraz történeti munkát írni, mert a Népszava nekem több mint egy újság.

- A személyes érintettséget tehát nem lehet figyelmen kívül hagyni?

- Nem is olyan régen a kutatóteremben egyik kollegám elém tett egy cikket azzal, hogy ezt biztosan a nagyapád írta. A cikk alatt nem szerepelt a neve, de a stílusa, amely nagyon könnyen felismerhető, erre engedett következtetni. Egy ideje foglalkozom azzal a gondolattal, hogy kibontsam az ő írói álnevei mögött megbúvó írásokat, és rendet tegyek az életművében. Ehelyütt nem állom meg, hogy egy családi anekdotát meg ne osszak az olvasóval. Apám gyakran mondta: könnyű neked, fiam, te egy gazdag vállalati jogtanácsos fia vagy, én még csak egy szegény újságíróé voltam. A kissé ironikus megjegyzés gyengéden arra utalt, hogy a Népszava munkatársai még a szerencsés időszakokban sem dúskáltak a földi javakban. Amikor drága nagyanyám jó apámmal volt áldott állapotban, egy alkalommal így fordult nagyapámhoz: „a gyerekek, ha fiú lesz, ha lány, bölcső kell! Mityi, 'ihelj' már valamit!” És nagyapám „ihelt”, vagy egy tárcát, vagy egy novellát. A Népszava históriájának megírása mellett azon dolgozom majd, hogy ezeket a tárcákat és elbeszéléseket összegyűjtsem, és alka-

lomadtán kötetben kiadjam. De megfordult már a fejemben, hogy fel kéne egyszer dolgozni az újság I. világháború előtti és a két háború közötti hatalmi üldöztetések történetét is.

- Tulajdonképpen ilyen nyomás ellenére hogyan tudott fennmaradni a Népszava ennyire hosszú időn keresztül?

- Hamar kialakult a lap olvasótábora, amely meglehetősen összetartó volt. Az is igaz, hogy az olvasók zömükben a szociáldemokrata párt szimpatizánsai voltak. A Népszava olvasása nem pártkötelezettséget, hanem belülről táplálkozó igényt, s önkéntes vállalatot jelentett. Más volt a világ. Ha az ember tájékozódni akart, rá volt szorulva a nyomtatott sajtóra. A hatósági presszió ellenére, s, gondolom, az akció-reakció törvényszerűsége okán is, a lap mindig megőrizte olvasótáborát. Különben a lap fenntartása egészen másként nézett ki a két világháború között. A legenda szerint a párt parlamenti frakciójának tagjai a képviselői tiszteletdíjuk felét a lapra fordították, a párt tagjai és szimpatizánsai pedig rendszeresen vásárolták a Népszavát. Ma úgy mondjuk, non-profit vállalkozás volt, amely ezzel a módszerrel mindig fenn tudta tartani magát. Hozzá kell tenni, hogy minden szélsőjobboldali fenyegetés és hatósági támadás ellenére, különösen a Bethlen korszakban, mégis volt valamiféle tér a Népszava számára. Sokkal nehezebb volt a létezése ennek a lapnak, mint bármelyik másinak, de nem volt lehetetlen. Sokáig volt valamiféle összekacsintás a külpolitikájában sokáig lavírozó kormányzat, és a hatalommal bár szemben álló de mégis időnként tárgyalásban lévő szociáldemokrácia között.

- Hogyan lehetett vonzó a lap a tehetséges baloldaliak mellett a polgári szerzők számára?

- Ez azért időszakonként változott. A húszas években egyértelműen azt látni, hogy a polgári értelmiség érzékelhető hatást gyakorolt a közéletre, míg a harmincas évektől már a Népszava is meg tudta szólítani azokat a köröket, amelyek szemben álltak a radikalizálódó kormányok új irányvonalával. A híres karácsonyi számot szokás ennek legkiemelkedőbb példaként említeni.

- Ady Endre, Babits Mihály, Juhász Gyula, majd József Attila, Nagy Lajos, Veress Péter meg a többiek hogyan jutottak el a Népszavához?

- Hová jutottak volna el máshova, ha végső soron a progressziót akarták szolgálni? S a Népszava, midőn már valamennyi kisember orgánusává akart lenni, okkal fogadta szívesen hasábjain a népi gondolatot is. Noha a nemzeti gondolat s a baloldal harmóniája akkor sem volt tökéletes, meg kell jegyezni, e téren a mai napig akadnak tennivalók. Ma is feladat volna annak átgondolása, hogy hogyan lehet új frigyre lépni a vidék Magyarországgal, az ott élő kisemberekkel.

- Melyik időszakot tekinti a Népszava fénykorának, és melyek az emlékezetes kudarcok, hullámvölgyek?

- A fénykor érdekes módon összeolvadt a kudarcokkal. A hullámvölgyekből építkezve teljesedtek ki mindig a szép korszakok. Először az I. világháború előtt talált magára a lap, amikor hosszú idő után végre nem csak naponta megjelenő, hanem naponta tartalommal jelentkező újság lett, a háborúellenes hangulat pedig tekintélyes orgánusmá emelte. A Népszava következő nagy korszaka a II. világháború előtti periódus volt. S közben folyamatosan küzdenie kellett fennmaradásáért, különösen akkor, amikor a háború kezdetén egyre erősebb nyomás nehezedett a lapra. Mégis, a teher alatt megőrizte, sőt növelte is tekintélyét. A legmarkánsabb korszak a háború alatti esztendő napjai voltak, amikor a már említett karácsonyi szám megjelent. Ez azonnal mutatta, hogy a lap történelmet csinált, hiszen az ellentétes oldal heves reakcióját váltotta ki. S gondolom ennél többre a mai sajtómunkásai sem vágyhatnak. A Népszavát múltja bizonyosan predesztinálja a jövőbeli sikerekre. S ehhez nem kell más csak annyi, hogy a munkatársak és az olvasók úgy leljenek egymásra, mint történt ez a mögöttünk hagyott évtizedekben.

Kerékyártó György

